

Proudhon, Marx in anarhistična družbena analiza¹

Abstract

Proudhon, Marx and Anarchist Social Analysis

Schmidt's and van der Walt's text is taken from their book *Black Flame*, which was published by AK Press in 2009. For the present edition of the *Journal for the Critique of Science*, third chapter was translated. The broad anarchist tradition was profoundly influenced by both Proudhon and Marx, but did its best to eschew determinism, teleological views of history, economic reductionism, and functionalism. The key elements of an anarchist social analysis in the text have emerged in a schematic form. Anarchist analysis, in its most sophisticated form, centres on the notion that class is a principal feature of modern society and thus that class analysis must be key to understanding society. At the same time, it takes ideas, motives and actions seriously, and avoids monistic models of society. In rejecting economic determinism and stressing the importance of subjectivity, this analysis does not replace one form of determinism with another.

Keywords: maxism, anarchism, class, economics, history, progress, state

Povzetek

Na širšo anarhistično tradicijo sta močno vplivala tako Proudhon kot Marx, vendar je anarhizem storil vse, da se izogne determinizmu, teleološkim pogledom na zgodovino, ekonomskemu redukcionizmu in funkcionalistični perspektivi, pišeta v pričujočem prevodu avtorja besedila. Ključni elementi anarhistične družbene analize so v besedilu podali shematsko. Anarhistična analiza v svoji najbolj sofisticirani obliki sloni na ideji, da je razred ključna značilnost sodobne družbe, zato mora biti razredna analiza ključ za razumevanje družbe. Obenem zelo resno obravnava ideje, motive in dejanja in zavrača monistične modele družbe. Z zavrnitvijo ekonomskega determinizma in poudarjanjem pomena subjektivitete analiza ne nadomesti ene oblike determinizma z drugo.

Ključne besede: marksizem, anarhizem, razred, ekonomija, zgodovina, napredek, država

¹ Besedilo Michaela Schmidta in Luciena van der Walta je prevedeno iz njune knjige *Black Flame*, ki je izšla leta 2009 pri založbi AK Press. Prevedeno je tretje poglavje z naslovom *Proudhon, Marx and Anarchist Social Analysis*.

V besedilu se lotevamo dialoga med anarhizmom, klasičnim marksizmom in v manjši meri med teorijo vzajemnosti ter ekonomskim liberalizmom. Klasični marksizem je kot druga večja socialistična ideologija, ki temelji na ideji družbenih razredov, vplival na anarhizem, obenem pa se je anarhizem definiral prav v razmerju do marksizma. Razprava o odnosu med klasičnim marksizmom in anarhizmom ter primerjava anarhizma z ekonomskim liberalizmom nam pomagata začrtati številne ključne značilnosti anarhizma – nekatere so implicitne in zato pogosto neprepoznane – obenem pa pokažeta, da razlike med anarhizmom in marksizmom daleč presegajo vprašanja o vlogi države v revolucionarni strategiji.

Brez dvoma so elementi klasičnega marksizma – natančneje marksistična ekonomija – globoko vtisnjeni v anarhizem. A ta hkrati zavrača številne druge Marxove ideje in prevzame številne Proudhonove poglede. Anarhizem zajema »tako Proudhonovo politiko kot marksistično ekonomijo« (Kenafick, 1990: 15). V tem pogledu se lahko večinoma strinjamo z Guérinom (1989: 118–119), ki pravi, da klasični marksizem in anarhizem pripadata isti družini idej in se napajata »iz istega proletarskega studenca«. Zato razmerje med klasičnim marksizmom in širšo anarhistično tradicijo ni nujno tako ostro in polarizirano, kot včasih domnevamo, temveč sta ideji močno prepleteni.

Kljub temu trdimo, da so razlike med klasičnim marksizmom in anarhizmom pregloboke, da bi lahko iskali njuno »sintezo«.² Imata namreč različne poglede na zgodovino in napredek, strukturo družbe, vlogo posameznika, cilje socializma in na definicijo samega razreda. Obenem se anarhizem razlikuje tudi od nekaterih pomembnih elementov Proudhonove politike. Na anarhizem torej vplivata tako Proudhon kot Marx, vendar ga ni mogoče skržiti na zmes teh dveh.

Zadruge, Proudhon in miroljubne spremembe

Medtem ko ni mogoče dokazati nikakršne povezave med anarhistično tradicijo, Godwinom, Stirnerjem in Tolstojem, tega nikakor ne moremo trditi za Proudhona. Anarhisti so ga priznali za predhodnika, mutualisti pa za sorodno dušo. Vendar pa anarhizem ni proudhonizem, saj anarhisti marsičesa iz mutualistične tradicije preprosto niso mogli sprejeti. Anarhizem, je trdil Bakunin (1971b: 263), je »visoko razvit proudhonizem, pripeljan do ultimativnega zaključka«. Od Proudhona so anarhisti prevzeli idejo o samoupravljanju produkcijskih sredstev, zamisel svobodne federacije, sovraštvo do kapitalizma in veleposestništva ter globoko nezaupanje v državo. Bakunin je komentiral, da je Proudhon s svojim »instinktom« za svobodo neizmerno relevantnejši od Marxa in »učitelj vseh nas« (ibid).

Kljub temu so anarhisti zavrnil mutualistično idejo, po kateri lahko nekapitalistične dejavnosti postopoma in po mirni poti zrušijo obstoječi red. Bakunin (1980: 399) je trdil, da zadruge preprosto ne morejo tekmovati z »velikimi podjetji in industrijskimi ter komercialnimi bankirji, ki sestavljajo despotski, oligarhični monopol«. Zato nekapitalistični sektor ne bo mogel spreminiti družbe tako, da bi premagale kapitalizem z njegovimi pravili igre. Ravno nasprotno,

² Za nasproten argument glej Guérin, 1989: 124–125.

kapitalizem bi vase posrkal nekapitalistični sektor: ekonomski pritiski bi prisilili zadruge, da bi uvedle mezdno delo, kar bi povzročilo izkoriščanje in vznik »buržoazne mentalitete.«

Poleg tega je proudhonizem ponudil premalo rešitev za večinsko kmečko prebivalstvo, pa tudi za delavski razred. Večina kmetov je živela na najetih zemljiščih ali pa so bili globoko zadolženi; zaradi svojega položaja niso mogli vzpostaviti uspešnega nekapitalističnega sektorja, kaj šele, da bi strmoglavili obstoječi red. Anarhisti so zagovorniki ideje, da si kmetje lahko zagotovijo več zemlje le z neposrednimi, dramatičnimi in nasilnimi spopadi; z obrambo zasebne lastnine ali zagovarjanjem tržnega socializma zagotovo ne bi zadovoljili svojih potreb. Za številne delavce, odvisne od mezd, so bile sanje o ustanavljanju malih podjetij — postati sam svoj šef — zelo privlačne, a so bile preprosto neizvedljive, saj velika večina ni imela dovolj visokega dohodka ali sredstev za vlaganje v Ljudsko banko. Sindikati in skupnostni zbori, ki so združevali delavce v neposrednih bojih, so bili veliko bolj ustrezni in učinkoviti.

Med mutualizmom in anarhizmom obstajajo tri osnovne razlike. Prvič, anarhisti zavračajo zasebno lastnino nad produkcijskimi sredstvi, ker ne zadovoljuje potreb kmetov in delavskega razreda, medtem ko so mutualisti v svoji tržni utopiji podpirali idejo malega lastništva, predvidevali zasebni dobiček in zasebno lastnino. Bakunin je trdil, da čeprav zadruge zagotavljajo dragocene praktične izkušnje samoupravljanja, niso velika grožnja za *status quo*. Poleg tega lahko ljudski razredi dosežejo »polni potencial« le v družbi, ki temelji na kolektivni lastnini v rokah »industrijskih in kmetijskih delavcev« (ibid: 399). Tako so anarhisti leta 1869 v Prvi internacionali skupaj z marksisti v razpravah o lastninskih pravicah glasovali proti mutualistom in s tem neposredno pripomogli k zatonu mutualizma ter k širšemu sprejetju kolektivnega lastništva kot osnovni zahtevi ljudskih razredov.

Drugič, anarhisti so vztrajali, da so nujne revolucionarne spremembe, medtem ko so mutualisti ta vidik zanikali. Če vzpon nekapitalističnega sektorja ne more uničiti kapitalizma, je treba nujno poiskati alternativne načine boja; in ker parlament in revolucionarna diktatura ne prideta v poštev, ostanejo vzvodi protimoči, direktne akcije, radikalne ideje in ne nazadnje revolucija. Proudhon, ki ni bil zagovornik velike proizvodne industrije, ali pa je ni razumel, je bil sovražen do stavk, kar ga je osamilo v novonastajajočem delavskem gibanju.³ Iz njegove mutualistične perspektive so bile stavke v najboljšem primeru nepomembne, v najslabšem pa so bile pozitivna grožnja; v resnici niso bile smiselno sredstvo boja, saj se niso skladale z njegovo privrženostjo malim proizvajalcem blaga in, če bi do stavk prišlo v nekapitalističnem, zadruženem sektorju, bi imele zelo uničujoče posledice.

To nas pripelje do tretje glavne razlike: mutualistična tradicija se je zgodovinsko zavzemala za potrebe malih neodvisnih kmetovalcev in obrtnikov. V Franciji Proudhonovega časa sta bili ti dve skupini razmeroma številni. V ZDA sta bili ti dve skupini konec 19. stoletja, ko jih je opisal Tucker, zaradi vzpona moderne industrije in kapitalistično usmerjenega intenzivnega kmetijstva pod velikim pritiskom, zato so zaradi tamkajšnjih življenjskih razmer Proudhonove ideje dobile nov zagon in vpliv. Nasprotno pa je imel Bakuninov in Kropotkinov anarhizem drugačno razredno naravo, saj je naslavljal kmečko večino in naraščajoči delavski razred ter predlagal radikalne boje. Bakunin je bil vsekakor naklonjen malim proizvajalcem, vendar pa je

³ Glej Brogan (1934): *Proudhon*; zlasti 4. in 5. poglavje.

bil prepričan, da Proudhonove rešitve ne bi mogle dolgo živeti.

Po Bakuninovem mnenju je bila temeljna pomanjkljivost Proudhonovega dela odsotnost ostrejšje analize kapitalizma, zaradi česar je bila nekoliko šibka tudi njegova strategija za družbene spremembe. Bil je »nepopravljiv« idealist, ki ni premogel zadostne »znanstvene« analize delovanja družbe (Bakunin v Guillaume, 1971a: 26). To pa je bilo mogoče najti v Marxovih ekonomskih analizah in Bakunin (1992: n. p.) je hvalil Marxovo ekonomijo kot »analizo, ki je tako temeljita, tako jasna, tako znanstvena, tako odločilna ..., tako neusmiljena pri obelodanjju nastanka buržoaznega kapitala«, da je še nobenemu apologetu kapitalizma ni uspelo izpodbiti.

Kritična prilastitev marksistične ekonomije

Marxova analiza temeljnih značilnosti kapitalizma je zelo vplivala na zgodnje anarhiste. Njegovo izhodišče je bilo, da je produkcija temelj vseh družb in da resnični značaj določene družbe lahko najdemo v njeni organizaciji produkcije.⁴ Zgodovina je sestavljena iz nizov spreminjajočih se produkcijskih načinov, od katerih ima vsak svojo notranjo logiko. Produkcijski način je specifična konfiguracija »produkcijskih sil« (delo skupaj s produkcijskimi sredstvi, kot so oprema in surovine) in »produkcijskih odnosov« (način organiziranja proizvodnje), in vsak način ima sebi lastne, tipične dinamike in zakone gibanja.

V razredni družbi so produkcijska sredstva v lasti enega razreda in ta razred je dominantna sila v družbi. Večina produkcijskih načinov je razrednih sistemov, ki temeljijo na izkoriščanju, kar pomeni, da ekonomski presežek, ki ga proizvaja produktivni razred, ki ni lastnik produkcijskih sredstev, pripada neproduktivnemu razredu na podlagi lastništva produkcijskih sredstev. Vsak produkcijski način pa vsebuje notranja protislovja, ki so povod za nastanek novega produkcijskega načina. Na splošni ravni gre za temeljno nasprotje med težnjo produkcijskih sil, da se sčasoma širijo, in produkcijskimi odnosi, s pomočjo katerih so se razvile produkcijske sile; na drugi ravni pa gre za inherenten boj med razredi. Ti dejavniki bodo težili k strmoglavljenju starega načina in vzpostavitvi novega, ki bo dovoljeval nadaljnji razvoj produkcijskih sil.

Sedanji produkcijski način, je trdil Marx, je kapitalizem. Produkcijska sredstva so v lasti kapitalistov, toda z njimi delajo mezdni delavci, produkcija je usmerjena k dobičku in kapitalisti tekmujejo s ponovnim vlaganjem dobička v povečanje produkcijskih sredstev, ki jih nadzorujejo. V vseh produkcijskih načinih poteka izkoriščanje v proizvodnji, ne pa v distribuciji; v kapitalizmu delavci niso izkoriščani na trgu, kot je verjel Proudhon, ampak na delovnem mestu. Delavci prodajajo svojo delovno silo oziroma sposobnost dela za plačilo, vendar je

⁴ Medtem ko obstaja skoraj nepregledna množica splošnih uvodov v marksistično teorijo, ki vključujejo tudi Marxovo teorijo kapitalizma, priporočamo naslednje: B. Fine (1975): *Marx's Capital*. London: Macmillan; A. Giddens (1971): *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim, and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press; D. McLellan (1976): *Karl Marx: His Life and Thought*. New York: HarperCollins; R. Miliband (1977): *Marxism and Politics*. Oxford: Oxford University Press. Tistim bralcem ali bralkam, ki se želijo sami neposredno spopasti z Marxovimi teksti, predlagamo, da si za začetek preberejo delo *Mezda, cena in profit*, preden se lotijo 1. zvezka njegove mojstrovine, *Kapital: kritika politične ekonomije*. Glej Marx, Karl (1947): *Mezda, cena in profit*. Ljubljana: Cankarjeva založba; Marx, Karl (2012): *Kapital: kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Sophia.

vrednost, ki so jo s svojim delom dodali blagu, višja od vrednosti njihove mezde. Delavci, z drugimi besedami, proizvedejo večjo vrednost, kot jo prejmejo v plačilu za svoje delo. Kapitalisti so lastniki proizvodov dela delavcev in to blago prodajajo za dobiček, ki je neplačana presežna vrednost, ki so jo ustvarili delavci.

Kapitalisti vlagajo večino presežne vrednosti nazaj v produktivne sile, s čimer povečujejo količino variabilnega kapitala (delovne sile) in fiksnega kapitala (produkcijskih sredstev), s katerimi razpolagajo. Marx je tako kot Proudhon uporabljal delovno teorijo vrednosti; trdil je, da le živo delo ustvarja novo vrednost in da ta vrednost določa ceno. Če upoštevamo, da so vse stvari enake, in če upoštevamo delovanje konkurenčnega tržnega sistema, ki izenači cene določenega blaga, je treba ceno blaga natančno uskladiti z »družbeno potrebnim« ali povprečnim časom dela, ki je potreben za proizvodnjo blaga. Cena rolls-roycea je višja od cene štruce kruha, ker je družbeno potreben čas dela za proizvodnjo rolls-roycea daljši.

Natančneje, Marx govori, da je faktor za določanje cen postavljen na podlagi menjalne vrednosti blaga, ki se določi glede na delovni čas, ki je potreben za proizvodnjo blaga. Uporabna vrednost ali koristnost neke dobrine ne more pojasniti cen, saj se uporabna vrednost zelo razlikuje od posameznika do posameznika. Številni izdelki z visoko uporabno vrednostjo (na primer voda) imajo nizko ceno, tisti z nizko uporabno vrednostjo (na primer diamanti) pa visoko. Zato v kapitalizmu deluje »zakon vrednosti«: vsako blago ima menjalno vrednost, ki izhaja iz časa-dela, in te se morajo izmenjevati v fiksnih medsebojnih razmerjih. Ker kapitalisti konkurirajo med seboj na podlagi cen, nižanje cen zahteva zmanjšanje količine časa-dela, potrebnega za proizvodnjo določene dobrine. To je mogoče doseči s prestrukturiranjem dela ali z razvojem novih produkcijskih sredstev s procesom mehanizacije, ki je poglavitni način za nižanje cen. S tem se kapitalizem nazorno nagiba k »naraščanju organske sestave kapitala«, kar pomeni k povečanju razmerja med fiksnim in variabilnim kapitalom.

Prav težnja po mehanizaciji je omogočila osupljiv tehnološki napredek, obenem pa je množična kapitalistična proizvodnja omogočila kapitalizmu, da pomete s kmeti in neodvisnimi proizvajalci. Razvoj produktivnih sil ni koristil delavskemu razredu. Nove tehnologije so se uporabile za povečanje izkoriščanja (delavci so lahko ustvarili večjo količino presežne vrednosti za isto mezdo), kar je povzročilo izgubo delovnih mest in nato napihnenost trga delovne sile, s tem pa pritisk na nižanje plač. Glede na omejeno kupno moč delavskega razreda in pomanjkljivosti celovitega gospodarskega načrtovanja je produkcija prehitevala razpoložljivost trgov. Neposredna posledica je nagnjenost kapitalizma k pogostim – za Marxa čedalje silovitejšim – krizam, za katere so značilni močno povečanje konkurence med kapitalisti, napadi na delavski razred za nižanje stroškov dela, iskanje novih trgov in popolno uničenje presežne produktivne zmogljivosti.

Tak razvoj je izraz protislovja med produkcijskimi silami in produkcijskimi odnosi v kapitalizmu. Drugo protislovje kapitalističnega sistema je razredni boj. Posledica nenehne konkurenčnosti je, kot sta zatrjevala Marx in Engels (2009: 15–38), številčno manjšanje kapitalističnega razreda, medtem ko se delavski razred še naprej širi, saj je kapitalizem v njegove vrste pometel preostale razrede. Poleg tega se je bil delavski razred skoncentriral v velikih industrijskih proizvodnih obratih, postajal čedalje bolj poenoten, ker je mehanizacija izničila razlike v spretnostih in znanju, obenem pa je postajal čedalje bolj organiziran. Delavci, tesno povezani v velikih produkcijskih sistemih, so bili prej »družbena« kot individualna delovna sila, zato so se morali povezati pri obrambi svojih interesov. Njihov boj naj bi najprej privedel do nastanka

sindikatom, nato do revolucionarne marksistične stranke, na koncu pa do diktature proletariata. V nasprotju s stališči zagovornikov ekonomskega liberalizma, kot je Smith, kapitalizem ni normalno in neizogibno stanje človeštva, temveč le najsodobnejši v vrsti produkcijskih načinov, zato ga bo nujno nadomestil novi socialistični produkcijski način.

Marxu je s sklicevanjem na liberalno ekonomijo, francoski socializem in nemško filozofijo uspelo razviti novo teorijo kapitalizma – teorijo z izjemno analitično močjo, ki do danes ostaja brez primere. Odtis Marxove ekonomske analize se lahko jasno razbere v mišljenju anarhistov. Edini Bakuninov očitek Marxovemu *Kapitalu* je bil, da je knjiga napisana v povsem nerazumljivem jeziku za povprečnega delavca, zato je sam začel prevajati knjigo v ruščino (Bakunin, 1993: n. p., 2. opomba). Kropotkin sicer ni prenašal Marxa, toda njegovo razumevanje razrednega boja, izkoriščanja in krize kapitalizma je bilo globoko prežeto z marksistično ekonomijo.⁵

Errico Malatesta se je pritoževal, da je anarhizem preprosto preveč »impregniran z marksizmom«, ni pa mu uspelo razviti alternativne ekonomske analize in je implicitno uporabljal marksistične kategorije in modele. Njegov tesni sodelavec Carlo Cafiero (1846–1892) je celo objavil povzetek Marxovega *Kapitala* (v Guérin, 1989: 117, 118).⁶

Marksistična ekonomija in anarhistični komunizem

Anarhisti niso brezpogojno in nekritično sprejeli Marxovih idej. Marksistično ekonomijo so v pomembnih vidikih tudi razvili. Prvič, verjetno pristransko so podcenjevali Marxove dosežke in inovacije. Drugič, kritični so bili do Marxove rabe delovne teorije vrednosti. Tretjič, poskušali so ločiti marksistično ekonomijo od marksistične politike. V nadaljevanju bomo pogledali, kako si je anarhistična tradicija pri razvijanju lastnega pogleda na ekonomijo kritično prisvojila Marxovo ekonomsko teorijo.⁷

Anarhisti so poudarjali večinoma nepriznan Marxov dolg zgodnjim angleškim in francoskim socialistom, zlasti Charlesu Fourieru, Robertu Ownu in Pierre-Josephu Proudhonu. Rocker (1981: 79–83) trdi, da so bile Proudhonove ideje ključne pri Marxovem sprejetju socializma v začetku leta 1840 in da so imele Proudhonove analize odločilen vpliv na marksistično ekonomsko teorijo. Rocker je zapisal, da je Marx sprva slavil Proudhona kot »najbolj doslednega in modrega socialističnega pisca«. Njegova dela je označil za »prve odločne, neusmiljene in hkra-

⁵ Glej, na primer, Kropotkin, Peter (1990): *The Conquest of Bread*. London: Elephant Editions.

⁶ Malatesta, morda najvplivnejši anarhist po Bakuninu in Kropotkinu, se je rodil v zmerno uspešni družini zemljiških posestnikov v Italiji (glej Richards, 1965). Kot študent se je pridružil italijanskemu radikalnemu gibanju, ki je bilo povezano z anarhisti iz Prve internacionale in se pridružil Zavezništvu. Leta 1870 je bil vpleten v insurekcionalistične aktivnosti, po katerih je postal privrženec ljudskega anarhizma. Malatesta je preživel velik del svojega življenja v izgnanstvu, v Italijo se je vrnil leta 1914 in znova leta 1919. Fašistični režim Benita Mussolinija ga je prisilil, da je zadnja leta svojega življenja preživel v hišnem priporu.

⁷ Rob Knowles je spomnil na proces, ki je marginaliziral anarhizem v razpravah o zgodovini ekonomske misli in ekonomije na splošno; glej Knowles, Rob (2000): *Political Economy from Below: Communitarian Anarchism as a Neglected Discourse in Histories of Economic Thought*. *History of Economics Review* 31: 30–47. Upamo, da bo naša razprava pripomogla k temu, da se tako stanje popravi.

ti znanstvene raziskave o temeljih politične ekonomije, zasebne lastnine«, torej za preboj, ki je prvič ustvaril razmere za »resnično znanstveno obravnavo politične ekonomije«. Proudhon, sta rekla mlada Marx in Engels, je bil »proletarec, *ouvrier*«, prvak »interesa proletarcev«, avtor prvega »znanstvenega manifesta francoskega proletariata«. (ibid).

Pozneje se je Marx obrnil proti Proudhonu in ga nenadoma razglasil za predstavnika »buržoaznega socializma« in plagiatorja, čigar ideje si »komaj« zaslužijo »omembo« v »strogo znanstveni zgodovini politične ekonomije«. (ibid). To, trdi Rocker, je bilo krivično in hinavsko, saj je Marx vedno ostal dolžnik Proudhonovim idejam. Marxov koncept presežne vrednosti, »to veliko 'znanstveno odkritje', na katero so naši marksisti tako ponosni«, izhaja neposredno iz zgodnje Proudhonove rabe delovne teorije vrednosti za njegovo teorijo izkoriščanja, kot tudi iz spoznanj zgodnjih angleških socialistov. Zato je marksistično vztrajanje, da je njihov znanstveni socializem v ostrem nasprotju s starejšim utopičnim socializmom, zavajajoče in lažno (ibid).⁸ Izraz znanstveni socializem je, seveda, skoval Proudhon (Possony, 1954: xix). Poznejši anarhisti so tudi opozorili, da je na Marxa vplival tudi Bakunin (Guérin, 1989: 119).

A Rocker se ne zadovolji s temi argumenti na tej zanimivi točki, temveč nadaljuje z navedbami spornih trditev, po katerih naj bi bila ključna marksistična besedila plagiat zgodnejših piscev. To je namreč trdil anarhist Varlaam Čerkezov (1846–1925), ki je najprej deloval v skrajnih skupinah narodnikov v Rusiji. Čerkezova so leta 1871 obsodili in nato poslali v Sibirijo, od koder je leta 1876 pobegnil in se s pomočjo francoskih in švicarskih anarhistov preselil v London, kjer se je tesno spoprijatelžil s Kropotkinom in Malatesto. Za Čerkezova je *Komunistični manifest* kopija *Manifesta demokracije*, ki ga je leta 1841 napisal Fourierjev učenec Considéranta (Nettlau, 1988: 76–77; 246–247). Ta trditev se je zelo razširila: na Kitajskem je, na primer, »takoj postala skoraj splošno veljavna resnica« (Dirlik, 1991: 227).

Obtožbe o plagiatorstvu niso ravno prepričljive in imajo priokus sektaštva. Nettelau (1988: 246–267) je poudaril, da sta bila Considérant in Marx del iste radikalne kulture in torej seznanjena z istimi »splošno znanimi dejstvi« in da ravno zato ni bilo nikakršne potrebe po plagiatorstvu; poleg tega sta jih interpretirala zelo različno, v skladu s svojim osebnim političnim prepričanjem. Dodati je treba, da so se Considérantovi pogledi močno razlikovali od Marxovih: zagovarjal je idejo mirne reforme, ne pa revolucije, prostovoljno reorganizacijo ekonomije in ne nacionalizacije in razredno sodelovanje namesto diktature proletariata (ibid: xxxvi–xxxviii).

Anarhisti so kritizirali Marxovo rabo delovne teorije vrednosti. Marx je trdil, da ni mogoče izračunati prispevka vsakega posameznika v proizvodnji in k ustvarjanju nove vrednosti, mogoče pa je bilo določiti povprečno vrednost, ki je bila dodana določenemu blagu. Prepričan je bil, da bo zakon vrednosti deloval šele po »odpravi kapitalističnega produkcijskega načina«.⁹ Stalin (1972: 3. in 7. poglavje) je pozneje trdil, da v ZSSR obstaja zakon vrednosti. To je pomenilo predvsem, da lahko v diktaturi proletariata deluje nekakšen neizkoriščevalski mezdni sistem, kjer delavce plačuje država na podlagi proizvedene količine blaga. In drugič, da je distribucija

⁸ Glej tudi Nettelau, 1988: 246–247.

⁹ Glej Marx, *Kapital*, še posebej 49. poglavje. Idejo lahko najdemo tudi v Marxovih pripombah na *Kritiko Gotskega programa* (1960: 28–29): »On [delavec] prejme od skupnosti ček, s katerim pokaže, koliko dela je opravil ..., in s tem čekom lahko iz skupnostne trgovine prevzame količino sredstev za prehranjevanje, ki stroškovno ustrezajo količini opravljenega dela ... tam prevladuje isto načelo, ki danes ureja izmenjavo blaga.«

potrošnega blaga v socializmu organizirana z denarnim nakupom – to pomeni na trgu.

V tem kontekstu je treba razumeti Kropotkinovo mnenje, da mora biti anarhistična družba tudi komunistična – komunistična v smislu razdeljevanja po potrebi in ne po rezultatu dela. Anarhisti Prve internacionale so se strinjali s klasičnim marksizmom, da bi bilo v postkapitalistični družbi mogoče uvesti pravičen mezdni sistem, ki bi temeljil na plačilu glede na vloženo delo. Ta »anarhistični kolektivizem« (kot je bil pozneje poimenovan) je ostanek mutualistične ideje o delavcih, ki prejmejo celoten rezultat svojega dela, okrepila pa ga je še marksistična misel o postkapitalistični družbi.

Kropotkin v številnih delih izpodbija te poglede.¹⁰ Problemizira zlasti družbeno naravo produkcije. Produkcija je, je vztrajal, kolektivni proces, ki temelji na znanjih, izkušnjah in potencialih, razvitih in pridobljenih v preteklosti, in ki jo v sedanjosti izvaja veliko ljudi v zapleteni verigi delitve dela. Zato ni mogoče izdvojiti ali izračunati prispevka posameznika, prav tako ne izračunati prispevka določene skupine delavcev v posamezni industriji pri proizvodnji določenega blaga. Delo kovinarja ni ločeno od dela rudarja, ki priskrbi rudo, železničarja, ki rudo prevaža, ali delavca, ki je zgradil železnico ... in tako naprej. To tudi pomeni, da ni mogoče jasno razlikovati med produkcijo osnovnih delovnih sredstev in produkcijo potrošniškega blaga.

Luigi Galleani (1861–1931) je k temu dodal, da je prav tako skoraj nemogoče oceniti vrednosti manj oprijemljivih proizvodov, kot so »Pascalov teorem ..., Newtonov gravitacijski zakon ali ... Marconijeva brezžična telegrafija«, in da teh iznajdb ravno tako ni mogoče ločiti od idej in odkritij drugih (Galleani, 1982: 19–20, 42). Marx se morda ni motil, ko je trdil, da morajo delavci zaradi svojega položaja sodelovati v produkciji kot sistemu družbenega dela, da bi lahko spremenili družbo, vendar pa je napačen njegov pogled, da bi se plačila lahko pravično izračunavala v različnih panogah.

Na tej točki je treba spregovoriti o vprašanju določanja cen v kapitalizmu. Marxova raba delovne teorije vrednosti, njegova ideja menjalne vrednosti in zakon vrednosti so integralni del njegovega pogleda, po katerem so cene objektivne in da jih določa povprečni čas dela v proizvodnji. Ta ideja je bila v ekonomskem liberalizmu prisotna že pred koncem 19. stoletja, zlasti v Smithovih delih, a ne samo pri njem, kjer je sicer nemirno sobivala s pogledom, da je cene mogoče določiti s subjektivnimi dejavniki »zakona« ponudbe in povpraševanja. V skladu s to teoremo cene določa konkurenca med nešteto posamezniki na trgu, ki maksimalizirajo porabo blaga, ki zadovoljuje osebne izbire. Velika ponudba in majhno povpraševanje znižujeta cene, medtem ko jih majhna ponudba in veliko povpraševanje zvišujeta.

Marx je dopuščal, da se cene lahko do neke mere spreminjajo glede na nihanja v ponudbi in povpraševanju, a je trdil, da cene temeljno določa čas dela pred prodajo. Do konca 19. stoletja – in zasluga gre v veliki meri mutualistom, marksistom, anarhistom in drugim, ki so z delovno teorijo vrednosti dokazovali razredno izkoriščanje – so ekonomski liberalisti skušali razviti popolnoma subjektivno teorijo cen. Teorija mejne koristnosti, ki se razvija od Williama Stanleyja Jevonsa naprej, zagotavlja, da vse cene, vključno s proizvodnimi, na prostem trgu v celoti določajo individualne izbire.

Kakšna so stališča anarhistov v tej razpravi? Glede tega so uporabni Kropotkinovi pogledi na

¹⁰ Glej, na primer, Kropotkin, 1970a: 57–62, 169–174; Kropotkin, 1990: 45–49, 159–173.

mezde v kapitalizmu. Za Marxa je bila delovna sila blago in kakor za vsako drugo blago se njena cena določa glede na čas-dela za njeno produkcijo, torej čas-dela, ki je potreben za produkcijo in reprodukcijo delavcev, ki utelešajo delovno silo. Za Kropotkina pa je višina mezd najpogostejše določena z veliko mero samovoljnosti, nanje pa vplivajo tudi številni drugi dejavniki, kot so neenako razmerje moči med razredi, vladne politike, relativna donosnost posameznih industrij in, ne nazadnje, sposobnost kvalificiranih in strokovnih delavcev, da vzpostavijo monopole v določenih panogah (Kropotkin, 1990: 165–166).

Tako kot Smith tudi Kropotkin verjame, da cene sooblikujeta tako subjektivna koristnost kot menjalna vrednost, toda dodaja, da imajo pri tem pomembno vlogo tudi odnosi moči. Berkman je to trditev razvil z utemeljitvijo, da cene niso zgolj odraz subjektivnih izbir posameznikov ali objektivnih menjalnih vrednosti.¹¹ Cene so odvisne od časa-dela, odnosa med ponudbo in povpraševanjem, ki je izpostavljeno tudi manipulacijam mogočnih monopolov in države (Berkman, 1964: 18–21, 68–70; Berkman, 1989: 5–8).¹²

Iz Kropotkinovih in Berkmanovih argumentov lahko povzamemo, da pravičnega postkapitalističnega meznega sistema preprosto ni mogoče ustvariti. Če mezde – tako kakor druge cene – deloma določajo razmerja moči in razrednih razmerij, in če bo – kot je verjel Kropotkin – diktatura proletariata nov razredni sistem, potem ni razloga, da bi pričakovali, da bi bile mezde, ki jih bi izplačevala revolucionarna država, pravičnejše od tistih, ki jih izplačuje odkrito kapitalistični sistem. Nasprotno, postale bi del širšega razrednega aparata.

Kropotkinov drugi argument proti postkapitalističnemu meznemu sistemu obravnava vprašanje pravičnosti. Tudi če bi bile mezde pravični kazalec posameznikovega prispevka v produkciji, to nikakor ne pomeni, da je mezdni sistem sploh ustrezen. Plačilo na podlagi delovnega prispevka je plačilo na podlagi poklica ali določene sposobnosti, ne glede na vložen napor ali potrebo. Donos nekvalificiranega delavca v nekvalificirani nizkoproduktivni službi, kot je na primer čiščenje, je manjši od donosa kvalificiranega delavca v visokoproduktivni službi, kot je na primer inženiring, tudi če je dejanski napor inženirja lahko manjši. Nadalje, plačilo po delovnem prispevku ne vsebuje mehanizma, ki bi povezoval dohodek s potrebami; če bi hipotetični inženir živel sam in bi bil zdrav in bi hipotetična čistilka morala sama skrbeti za večje število otrok in obenem imela resne zdravstvene težave, bi inženir kljub temu zaslužil več kot čistilka. Taka situacija je nepravilna in bi obenem »ohranjala vse neenakosti sedanje družbe«, še zlasti razliko med kvalificirano in nekvalificirano delovno silo (Kropotkin, 1990: 164).

Zato, pravi Kropotkin, potrebujemo pravo komunistično razdeljevanje. Vsakdo bi moral po svojih najboljših močeh prispevati družbi, družba pa bi morala v zameno čim bolj poskrbeti za

¹¹ Delo *Now and Then: ABC of Communist Anarchism* je bilo v integralni obliki v ZDA izdano leta 1929 pri založbi Vanguard Press. Zdaj je dostopno v dveh ločenih zvezkih: A. Berkman (1964): *The ABC of Anarchism*. London: Freedom Press; A. Berkman (1989): *What Is Communist Anarchism?* London: Phoenix Press.

¹² Aleksander Berkman se je rodil v skromni judovski družini v Litvi, postal aktivist in zapustil Rusijo ter odšel v ZDA, kjer se je pridružil anarhistom (Avrich, 1988: 14. poglavje). Leta 1892 je poskusil izvesti atentat na industrialca Henryja Clayja Fricka in bil obsojen na štirinajst let zapor. Po prestani kazni se je znova aktiviral, dve leti je sodeloval v protimilitarističnih aktivnostih, leta 1919 v času Rdečega strahu (*Red Scare*) – ostrih ukrepov proti levici, ki se je začel leta 1917 –, pa so ga izgnali v Rusijo, kjer so ga boljševiki bridko razočarali. Rusijo je zapustil leta 1921 in se preselil v Pariz, kjer je leta 1936 storil samomor.

partikularne potrebe vsakega posameznika. Treba je omeniti, da Kropotkin ni bil zagovornik sistema nagrajevanja tistih ljudi, ki nočejo prispevati družbi, a bi lahko; v skladu z idejo, da pravice izhajajo iz dolžnosti, je menil, da »ima vsakdo, ki do neke mere sodeluje v produkciji, na prvem mestu pravico do tega, da živi, in šele na drugem mestu pravico do tega, da živi udobno« (Kropotkin v Eltzbacher, 1989: 114).

Po tem konceptu produkcija ne bi smela biti usmerjena k dobičku, kot je v kapitalizmu, ampak k zadovoljevanju potreb ljudi: »Velika škoda, ki jo je povzročila buržoazna družba, ni v tem, da si kapitalisti prilaščajo velik delež dobička, ampak da je vsa produkcija naravnana v napačno smer, saj se ne odvija z namenom, ki bi zagotavljal blaginjo za vse.« (Kropotkin, 1990: 101) Blago bi razdeljevali iz »skupnostne trgovine«, ki bi jo ustvarili delavci, in kjer bi primanjkovalo določene dobrine, bi se ta razdelila najprej tistim, ki jo najbolj potrebujejo. Ko Kropotkin govori o potrebah, nima v mislih le osnovnih potreb, kot sta hrana in stanovanje, ker je menil, da so potrebe raznolike in se nenehno spreminjajo. Po njegovem mnenju obstaja »potreba po razkošju«, kar vključuje »prosti čas«, sredstva za razvoj »intelektualnih sposobnosti vsakogar« in »umetnosti in predvsem ... umetniškega ustvarjanja« (ibid: 108–110). Vse to izvira iz anarhističnega prizadevanja za svobodo posameznika in razvoj individualnosti in iz globokega zaupanja v človekovo ustvarjalnost in učenje.

Kropotkinov komunistični pristop je predvideval odpravo trgov kot sredstva razdeljevanja in določanje cen. Informacije, ki jih vsebujejo tržne cene – bodisi na podlagi subjektivne koristnosti ali objektivne menjalne vrednosti –, so vedno pomanjkljive za vzpostavitev pravičnega sistema razdeljevanja in družbeno smiselnega urejanja ekonomskega življenja na splošno. Nekateri anarhisti so pred kratkim predlagali, da bi lahko s cenami usklajevali ekonomsko življenje v anarhistični družbi, s čimer so priznali Kropotkinovo stališče, da tako oblikovane cene ne bi smele odražati le uporabne in menjalne vrednosti, temveč tudi stroškovne dejavnike in koristi, ki jih imajo posamezni proizvodi za družbo kot celoto. Cen torej ne bi smel določati trg, temveč proces participatornega načrtovanja.¹³

Pomen Kropotkinovih anarhističnih argumentov je splošno priznan in idejo »anarhističnega komunizma« je v širši anarhistični tradiciji nadomestil pojem »anarhističnega kolektivizma«. Kropotkin ni bil prvi, ki bi povezal anarhizem in komunizem, a je odigral ključno vlogo pri argumentaciji komunizma v anarhističnih in sindikalističnih krogih v 80. letih 19. stoletja (Pengam, 1987: 67–70). Tudi v Bakuninovih delih obstajajo sledi komunističnega pristopa, medtem ko je bil njegov tesni sodelavec Guillaume že leta 1876 zagovornik komunistične razdelitve (Guillaume, 1971b). V istem obdobju so se tudi Italijani, zbrani okrog Malateste, nagibali k temu, da sprejmejo komunizem, medtem ko je izraz »anarhistični komunizem« verjetno skoval francoski anarhist Elisée Reclus (1830–1905).¹⁴ Tako kot Kropotkin je menil, da »je anarhizem resnica« in da bo »znanost to tudi dokazala« (Fleming, 1979: 166).

¹³ Na primer, novejši anarhistični model »participatorne ekonomije« predlaga uporabo cen za vrednotenje stroškov in koristi različnih izbir s pripombo, da morajo te cene upoštevati vloženi trud, eksternalije in socialne stroške; Parecon, Albert Michael (2003): *Life after Capitalism*. London: Verso.

¹⁴ Reclus, geograf tako kot Kropotkin, je bil fourierist in je s svojim bratom Elieom kratek čas sodeloval v Bakuninovem Bratstvu. Od leta 1871 naprej sta bila brata militantna anarhista. Reclus je izdal revijo *La Revolte* (Upor), spisal goro anarhistične propagande, hkrati pa je bil uspešen v akademski karieri.

Pomembno je, da Kropotkinovih stališč o mezdah, cenah in trgih ne razumemo le kot predmet razprav med anarhisti o delovanju morebitne prihodnje družbe, ampak tudi kot del širše anarhistične razprave tako z ekonomskim liberalizmom kot z marksistično ekonomijo. To je uporabno pri proučevanju Kropotkina in pri ponovnem premisleku o njegovem pomenu za sodobne razprave v ekonomiji in razvojnih študijah. Pri vprašanju o informacijah, ki jih dajejo cene, je Kropotkinova misel relevantna tudi za vprašanja, ki se odpirajo v neoliberalizmu, temelječem na marginalistični teoriji cen.

Za Ludwiga von Misesa in Friderika von Hayeka je le cenovni sistem, ki temelji na logiki prostega trga, sposoben ustvariti informacije, ki so potrebne za uskladitev moderne ekonomije, obenem pa zagotoviti pogoje za individualno izbiro in svobodo; alternativa temu bi zaradi samovoljne preračunljivosti vase zagledanih državnih načrtovalcev in nadaljnjega poseganja države v javno in zasebno življenje pomenila gospodarsko katastrofo (Mises, 1981; Hayek, 1944). A Kropotkin je opozarjal, da dajejo cene v kapitalizmu v najboljšem primeru nepopolne in delne informacije, ki prikrivajo delovanje kapitalizma, in zato še naprej ustvarjajo in reproducirajo ekonomsko in socialno neenakost. S tem ko ekonomski liberalisti z metodološkim individualizmom ignorirajo družbeno dimenzijo ekonomije, prezrejo tudi družbene stroške posameznih izbir in vprašanje eksternalij: »Šele videli bomo, ali delavec, ki vsak dan opravlja težko fizično delo, ne stane družbe več kot obrtnik, če upoštevamo smrtnost dojenčkov med revno populacijo, obolenja zaradi slabokrvnosti in prezgodnje smrti.« (Kropotkin, 1990: 164) Medtem ko sta se Mises in Hayek zavzemala za prosti trg in v tekmovalnosti videla izraz človeške narave in sredstvo povečevanja svobode posameznika, je za Kropotkina sodelovanje in ne tekmovalnost osnova resnične individualnosti, zato je zahteval podreditev ekonomije potrebam družbe in nasprotoval izločitvi trga izpod družbenega nadzora.

Zgodovina, napredek in država

Iz Kropotkinovega poudarka o zadovoljevanju človekovih potreb kot merilu napredka je mogoče izpeljati drugačen koncept tega, kar po navadi imenujemo »razvoj«. Za ekonomski liberalizem je razvoj povezan z ustvarjanjem konkurenčnega tržnega sistema. Za ekonomske nacionaliste je razvoj ustvarjanje močnega nacionalnega gospodarstva, tudi na račun delavskih pravic in življenjskega standarda množic. Nasprotno pa je razvoj za Kropotkina večanje sposobnosti družbe, da zadovolji človekove potrebe, in omogočanje razvoja individualne svobode in izpolnitve človeka. Te naloge ne moreta izpolniti za ljudske množice ne prosti trg ne državna oblast.

Tako zastavljeno merilo pokaže, da kapitalizem ni nujno visoko razvita oblika družbe; morda je celo manj razvit kot sistemi v egalitarnih plemenskih družbah. Močne industrijske baze so same po sebi nesmiselne. Če večina ljudi nima neposrednih koristi, ki bi jim omogočale razvoj individualnosti in povečale možnosti za zadovoljitev svojih potreb, lahko dejansko govorimo o nazadovanju. Glede na razredno naravo kapitalizma pomeni vzpon na novo industrializiranih držav v resnici vzpon novih močnih vladajočih razredov; to pa v nobenem pogledu ni korak bliže k množični emancipaciji. Ali drugače, če bi se nekoč zatirana država razvila v svetovno velesilo, to ne bi prekinilo kroga razredne nadvlade, temveč bi ga zgolj reproduciralo na nove načine.

Tovrstno razumevanje zgodovinskega napredka se razlikuje od klasično marksističnega, ki zgodovinski napredek meri s širjenjem produkcijskih sil. Brez dvoma je Marx nasprotoval kapitalizmu, vendar ga je prav tako priznaval kot nujno zlo. Zanj je bil stopnja zgodovine, ki postavlja temelje za socializem s tem, ko optimizira razvoj produkcijskih sil, hkrati pa ustvarja delavski razred, ki bo lahko strmoglavil kapitaliste in ustvaril socialistično družbo, temelječo na izobilju, ki ga bo omogočila napredna oblika ekonomije.

Prav pri tem vprašanju je Marx razlikoval svoj znanstveni socializem od utopičnega socializma in Bakuninovih stališč, za katerega je dejal, da »ne razume ničesar o družbeni revoluciji, le njene politične slogane o njej; ekonomski pogoji revolucije zanj niso pomembni« (v Gouldner, 1980: 11–69). To je bil del Marxovega teleološkega pogleda na zgodovino: zgodovina neuklonljivo napreduje z nenehnim širjenjem produkcijskih sil, ki so temelj za zaporedno nastajanje čedalje naprednejših produkcijskih načinov z vrhuncem v socializmu, čemur bo sledilo odmiranje države, ki je končni cilj zgodovine.

V Marxovi misli obstajajo dvoumnosti in protislovja, ki jih je mogoče interpretirati kot »dva marksizma«: »znanstveni marksizem«, ki je osredinjen na deterministični in teleološki pristop, in »kritični marksizem«, ki poudarja človeško delovanje in voljo (ibid: 33–88).¹⁵ Težnji nemirno sobivata tako v Marxovi misli kot tudi v klasičnem marksizmu na splošno. Na eni strani gre za marksizem nujnih faz zgodovine in socialistične predestinacije; na drugi pa za marksizem, po katerem je revolucionarna stranka – s svojimi idejami, taktikami, voljo, diktaturo proletariata in boji – nujno potreben most med kapitalizmom in končnim ciljem zgodovine.¹⁶

Omenimo, da Marxova najbolj voluntaristična dela – napisal jih je predvsem od sredine 40. let do konca 50. let 19. stoletja – niso bila objavljena za časa njegovega življenja; Marx je namreč kot javna osebnost poudarjal znanstveni marksizem (čeprav je njegova politična strategija vključevala precejšnjo mero voluntarizma). Marxovo in Kautskýjevo neupoštevanje kmetov izvira prav iz te deterministične in teleološke pozicije marksizma in stališča, da je kapitalizem »iztrgal precejšen del prebivalstva idiotizmu vaškega življenja« (Marx in Engels, 2009: 100). Iz te pozicije prav tako izvira ideja, da morajo družbe izpeljati buržoazno demokratično revolucijo, preden se lahko ustvarijo razmere za proletarsko revolucijo.

Zaradi tovrstnega determinizma so klasični marksisti posamezne države pojmovali za »napredne«, ker naj bi spodbujale kapitalistično preobrazbo, in zgolj nekatere nacije kot »zgodovinske«. Po Marxovi in Engelsovi oceni naj bi bila Nemčija prvak napredka v Evropi, podpirala sta osvoboditev tako imenovanih zgodovinskih nacij, na primer Poljakov, obenem pa zavračala osvoboditev številnih drugih, na primer Čehov. V njuni naklonjenosti do Nemčije se po vsej verjetnosti skriva »iracionalni nacionalizem« (Bonanno, 1976: 13), medtem ko njuno nagnjenje k omalovaževanju večine slovanskih nacij verjetno izhaja iz njune fobije pred Rusijo.¹⁷ Na primer, leta 1849 sta Marx in Engels pronemško in protislovansko pozicijo strnila

¹⁵ A tega ne smemo enačiti s klasičnim in libertarnim marksizmom; odborni komunizem je pogosto prežet z determinizmom in teleologijo, medtem ko je Leninov poudarek na avantgardni stranki kot kritični nosilki sprememb, močno voluntarističen, kar velja tudi za maoistično poudarjanje »ljudske vojske«.

¹⁶ Želela bi se zahvaliti Bertu Altenau za njegove komentarje k temu delu poglavja.

¹⁷ O Marxovi »rusofobiji« glej McLellan (1976): *Karl Marx: His Life and Thought*, 202–203, 261–262, 288, 362, 377, 389, 438–439.

takole: »Nedopustno je priznati svobodo Čehom, saj bo v tem primeru vzhodna Nemčija videti kakor majhna štruca, ki so jo oglodale podgane ... Revolucijo lahko zaščitimo le z odločnim terorjem nad Slovani, ki so za ceno bednega obeta 'nacionalne neodvisnosti' prodali demokracijo in revolucijo.« (v Bonanno, 1976: 13–15)

Ko so bile določene države in nacije enkrat označene za progresivne – Engels je celo govoril o »kontrarevolucionarnih nacijah« –, je bil potreben le majhen korak do trditve, da je politiko delavskega razreda treba uskladiti z določeno državo (Forman, 1998: 58). V razpravi o bližajoči se francosko-pruski vojni leta 1870 je Marx trdil, da »mora biti Francija poražena«: če »bodo Prusi zmagali, [bo] centralizacija državne oblasti koristna za centralizacijo nemškega delavskega razreda« in »nemška prevlada bo sprožila premik težišča [v] zahodnoevropskih delavskih gibanjih iz Francije v Nemčijo.« Nemška nadvlada »na svetovnem prizorišču, bi pomenila tudi prevlado naše teorije nad Proudhonovo itd.« (Marx v Rocker, 1981: 85; Marx v Rocker, 1978: 234–235; Mehring, 1951: 438)

Zato je Engels obsodil nemške socialistične voditelje, ker v Reichstagu (parlamentu) niso glasovali za vojna posojila, saj je »vojno treba podpreti, kajti za dokončno emancipacijo delavcev je treba vzpostaviti združeno nemško državo.« (Mehring, 1951: 438–441) Pozneje so »napredek« prepoznavali v režimih vzhodnega bloka in različnih nacionalističnih režimih v industrijsko manj razvitih državah. Marksistična formalna zavezanost internacionalizmu delavskega razreda je bila dosledno prežeta s težnjami po zvestobi posameznim državam.

Ravno tako kot je kapitalizem imel za nujno zlo, so bili za Marxa tudi določeni vidiki kolonializma progresivni. Če je kapitalizem nujen, imajo tiste družbe, ki niso spontano razvile kapitalizma, samo korist od zunanjega gospostva, ki je uvedlo kapitalizem. Marx je trdil, da je »poseg Anglije« v Indijo »sprožil največjo, in če smo iskreni, edino družbeno revolucijo, za katero smo v Aziji kdaj slišali«. Zato »so bili vsi zločini Anglije nezavedno orodje zgodovine, ki je prineslo revolucijo« (Marx v Warren, 1980: 40–41). Tako kot pri odnosu med Germani in Slovani je Marxov determinizem vseboval vrsto predsodkov o azijskih nacijah kot stagnirajočih in neugodovinskih (Seth, 1995). Podobno je Engels izjavil, da je kolonizacija Alžirije »srečno dejstvo za napredek civilizacije« in da mora zahodni proletariat v primeru revolucije »zavzeti kolonije, naseljene z domorodnim prebivalstvom«, in jih nato »čim hitreje voditi do neodvisnosti« (Engels v Warren, 1980: 44).

Delavska in socialistična Internacionala je na kongresih v letih 1900, 1904 in 1907 sprejela protikolonialne resolucije (Stenson, 1991: 72–75, 174–179, 193–193). To odločitev so deloma sprejeli zaradi človekoljubnih pomislov glede kolonialnega zatiranja, deloma pa zaradi spremenjene ocene kolonializma, za katerega so presodili, da le malo pripomore k razvoju produktivnih sil. V Kominterni je bila ta ocena razvita do logičnega zaključka: imperializem je glavna ovira za razvoj produktivnih sil. Za Lenina imperializem ni imel več progresivne vloge pri spodbujanju kapitalističnega razvoja (Warren, 1980).¹⁸ Zato so buržoazne demokratične revolucije kolonialnega in polkolonialnega sveta nujno protiimperialistične in se morajo boriti tako proti lokalni nerazvitosti kot tudi proti tuji nadvladi.

¹⁸ Toda Warren (1980) je zmotno trdil, da je Lenin verjel v konec zgodovinske vloge kapitalizma kot celote; čeprav je po Leninu zahodni kapitalizem v fazi propadanja, je na »nacionalno buržoazijo« kolonialnega in polkolonialnega sveta še vedno gledal kot na progresivno silo.

Prvotne teze Kominterne o nacionalnih in kolonialnih vprašanjih, po katerih kapitalizem ni »popolnoma razvit«, zato boj poteka predvsem zoper fevdalizem in imperializem (Comintern, 1971: 141, 143–144), so komuniste v teh državah poučevale, da morajo podpreti »revolucionaarna osvobodilna gibanja«, ki si prizadevajo za zlom imperializma. Teze Kominterne o vzhodnem vprašanju so prav tako zagovarjale, da je »najbolj radikalna naloga buržoazno-demokratske revolucije zagotoviti politično neodvisnost« (ibid: 389). V tem kontekstu je bila buržoazna demokratska revolucija tudi nacionalno demokratska, ker je bila tudi protiimperialistična.

Do leta 1928 so bile te ideje formulirane izrecno kot dvostopenjska teorija, ki je od takrat naprej prevladovala v komunističnih partijah manj razvitih držav. Naloga buržoazne demokratske revolucije je bila ocenjena za tako bistveno, da sta bila Lenin in Mao pripravljena trditi, da se mora buržoazna revolucija odvijati pod vodstvom komunistične partije, kjer je to potrebno.¹⁹ »Buržoazna revolucija je izraz potrebe kapitalističnega razvoja« in je »v tem zelo koristna za proletariat« (Lenin, 1990: 451–452).

Za Mao »glavna tarča na tej stopnji kitajske revolucije« niso bili kapitalizem ali kapitalisti, ampak »imperializem in fevdalizem, buržoazija iz imperialističnih držav in veleposestniški razred v naši državi« in »buržoazni reakcionarji, ki sodelujejo z imperialističnimi in fevdalnimi silami« (Mao Tsetung, 1990: 77–79). Ključne naloge so bile »nacionalna revolucija, ki bo ukinila imperializem«, in »demokratska revolucija, ki bo strmoglavila fevdalno veleposestniško zatiranje«, ki ju bo izvedlo zavezništvo štirih razredov – proletariata, kmetov, male buržoazije in nacionalne buržoazije – pod vodstvom Komunistične partije Kitajske: »Naša trenutna politika je usmerjati kapitalizem, ne uničiti ga.« (Mao Tsetung, 1971a: 372, 379, 384). V petdesetih letih 20. stoletja je sledilo obdobje »graditve socializma« in »socialistične graditve«, ki je temeljilo predvsem na širjenju državnega nadzora nad kmeti z namenom pridobivanja presežka, s katerim naj bi se financirala industrializacija (Mao Tsetung, 19971b: 433–434, 444–445).

Številni anarhisti in sindikalisti so odkrito dvomili o determinizmu marksistične teorije zgodovine. Po eni strani postavlja drugačna merila za razumevanje napredka in razvoja. Po drugi pa se širša anarhistična tradicija ne more strinjati z Marxovim pogledom, da zgodovina poteka linearno v smeri boljše prihodnosti. Tudi pri Bakuninu in Kropotkinu je mogoče najti več kot sled teleološkega razmišljanja, vendar sta zagovarjala bolj odprt, voluntarističen in humanističen model zgodovine. Bakunina je prav taka Marxova pozicija prepričala, da je poraz kmečkih uporov v fevdalni Evropi koristen za emancipacijo človeštva na splošno. Če »so kmetje naravni predstavniki reakcije« in bo »sodobna, vojaška, birokratska država«, ki je rezultat teh porazov, podprla »počasno, a vedno progresivno« gibanje zgodovine, je jasno, da je »zmagoslavje centralizirane, despotske države bistveni pogoj za prihajajočo Družbeno Revolucijo« (Bakunin, 1971a: 309–310).

Po Bakuninovem mnenju gre za podporo neuspehov ljudskih gibanj in širjenju sovražne državne oblasti. Posledica pa je »popoln kult države«, zaradi česar je Marx odobral nekatera najhujša dejanja vladajočih razredov. Tovrstno razmišljanje ga je privedlo do nacionalistične agende: Marxova podpora vzpenjajoči se Nemčiji ga je, ne glede na njegovo razloge, *de facto* naredila za »nemškega domoljuba«, ki želi slavo in moč predvsem nemški državi, za

¹⁹ Glej na primer Lenin, 1975: 429–461; Mao Tse-tung, 1990: 77–79.

»Bismarckov socializem« (ibid: 314–316). V nasprotju z njim so za Bakunina in Kropotkina vse države – ne le sodobne kapitalistične – ovira za osvoboditev ljudskih razredov.

Anarhisti so z dobro mero skepticizma gledali tudi na znanstveni marksizem, na njegovo razumevanje zgodovine in vizijo ene same linearne zgodovine. Po Bakuninovem mnenju so bile za Marxa prav zaradi takega pogleda na zgodovino grozote iz preteklosti nujno zlo, ne pa preprosto zlo, taki zgodovinski dogodki pa nujni za končno emancipacijo in potemtakem vedno progresivni. Zato ni uvidel, da se zgodovina ne giblje vedno samo naprej, temveč tudi vstran in nazaj. Zgodovina je polna nesreč in tragedij in celo produktivne sile se nezadržno ne širijo v času. Ravno tako, kot je »nujna smrt, ko nekoga ugrizne stekli pes«, čeprav je nezaželen, obstajajo tudi neizogibni zgodovinski dogodki, ki jih je treba kljub temu obsoditi »z vso energijo, ki jo premoremo v interesu naše družbene in individualne morale« (ibid: 311).

Kropotkin je trdil, da je marksistični teleološki pogled na zgodovino zakoreninjen v metafizičnih idejah, ki nimajo nikakršne racionalne podlage. Marksistom se ni uspelo »osvoboditi metafizičnih fikcij starih«. Kropotkin je vztrajal, da je »družbeno življenje neprimerno bolj zapleteno in zaradi praktičnih ciljev neprimerno bolj zanimivo«, kot »bi lahko verjeli, če bi sklepali po metafizičnih formulah«. Menil je, da je sicer mogoče razviti enotno in splošno teorijo družbe, vendar moramo to storiti s pomočjo »naravoslovne znanstvene metode, metode indukcije in dedukcije« z dokazi in logiko, ki se uporabljajo pri preizkušanju različnih hipotez (Kropotkin, 1970b: 150–154).

Rocker pravi, da je Marx ostal pod vplivom Heglove filozofije, po kateri je »treba vsak družbeni pojav obravnavati kot deterministično manifestacijo naravno pogojenega poteka dogodkov.« Čeprav je vedno mogoče odkriti neizprosne zakone naravnega sveta, ki se udejanjajo z »železno nujnostjo«, je družba veliko bolj zapletena in nepredvidljiva. Smeri sprememb so nedoločene, ker so rezultat nepredstavljivega števila raznolikih motivov in odločitev. Marxovi zgodovinski »zakoni« so »politična in družbena astrologija« z napovedno močjo, »ki ni nič večja od moči modrih žensk, ki se pretvarjajo, da lahko iz kavne usedline ali dlani berejo usodo človeka.« (Rocker, 1978: 23–28; glej tudi 520–522)

Čeprav je anarhizem produkt kapitalističnega sveta in ga je ustvaril delavski razred, so številni anarhisti in sindikalisti zavračali stališče, da kapitalizem nezadržno vodi v socializem. To je deloma tudi kritika Marxove vizije o tem, kako naj bi se kapitalizem razvijal. Rocker (1981: 75) je na primer dvomil o Marxovi teoriji o neizogibni centralizaciji kapitala. Malatesta (1981: 40) je poudaril, da so mala in srednje velika podjetja tipična, ne pa prehodna značilnost kapitalizma, ki tvorijo velik del ekonomije in sorazmerno s širjenjem velikih centraliziranih podjetij številčno še naraščajo. Po njegovem prepričanju širjenje kapitalizma samo po sebi še ne ustvarja enotnosti delavskega razreda, ker ta ostaja notranje močno diferenciran in razdore v lastnih vrstah pogosto utrjujejo sami delavci (Malatesta, 1977: 221–222; 1965: 199–201).

Vprašanje se je iz preproste empirične kritike razvilo v vprašanje strategije. Berkman, recimo, je vztrajal, da je zmotno trditi, da bo socializem neizogibno nadomestil kapitalizem: »Če je 'zgodovinsko poslanstvo' emancipacija delovne sile, potem bo zgodovina za to poskrbela ne glede na to, kaj si o tem mislimo, čutimo ali dvomimo. Tovrsten odnos naredi človeško prizadevanje nepotrebno, odvečno; ker 'se bo zgodilo, kar se mora zgoditi'. Ta groteskna ideja je uničujoča za vsako pobudo.« (Berkman, 1964: 44)

Za Malatesto ljudskih razredov prav tako ne bo združil pohod zgodovine, temveč politično delo revolucionarjev (Malatesta v Richards, 1965: 118). Za Rockerja je priznanje osrednjosti

človeške izbire in volje osnova za resnično revolucionarno teorijo zgodovine. Če ljudje lahko spremenijo svet s »svojimi rokami in umom«, lahko ljudski razredi pripravijo »pot za preoblikovanje družbenega življenja« (Rocker, 1978: 27, 32–37, 40–41). Potrebno je »novo zaupanje«, o katerem je govoril Bakunin. Za Berkmana (1964: 44): »Ni osvobodilne moči zunaj človeka, nihče zunaj njega ga ne more polniti s kakršnim koli 'poslanstvom' ... Interes proletariata in ne 'poslanstvo' je gibalno njegove emancipacije ... Če si delavci ne prizadevajo zavestno in dejavno, do emancipacije ne bo prišlo.«

Brez te nove zavesti se socializem ne bo nujno vzpostavil niti po strahotni kapitalistični krizi; veliko bolj verjetno bi taka kriza vodila v ekonomsko reorganizacijo, recimo v totalitaren državni kapitalizem, v katerem bodo ljudski razredi potolčeni (Rocker, 1978: 32–35, 522). Kaj se bo zgodilo, je navsezadnje odvisno od odločitev ljudskih razredov.

Ko je Marx dejal, da za Bakunina »ekonomske razmere niso pomembne«, je še pripomnil, da »je volja, in ne ekonomske razmere, temelj njegove [Bakuninove op. prev.] družbene revolucije« (Marx v Gouldner, 1980: 69). Dodajmo, da ima v tem primeru Bakunin v mislih zavestno voljo, ki se napaja iz »novega zaupanja«, zato je imel Marx popolnoma prav. Bakunin se o tem vprašanju opredeli precej jasno: anarhisti nočejo revolucije, ki bi bila »uresničljiva šele v oddaljeni prihodnosti«, temveč »končno in resnično osvoboditev vseh delavcev, ne le nekaterih v vseh deželah, 'razvitih' in 'nerazvitih'.« (Bakunin, 1971a: 284) Ne zagovarja, recimo, boja proti veleposestnikom zato, da bi se omogočil nadaljnji razvoj kapitalizma, ampak boj proti veleposestništvu in kapitalizmu, kadar in kjer je to potrebno, in s končnim ciljem uničenja obeh; ravno tako ne gre za čakanje, da kmetje postanejo proletarci, ampak za združitev obeh ljudskih razredov v internacionalni razredni boj.

Zato ni nujno, da se kapitalistična faza zaključi ali celo začne. Bakunin je opozoril na možnost, da bi lahko ruske kmečke vasi, ki so organizirane v poldemokratske skupnosti (*mir* ali *občina*), pomagale ustvarjati revolucijo. V skladu s poudarkom na idejah kot ključu za spreminjanje družbe se mora po Bakuninu tudi *mir* spremeniti, da bi lahko imel revolucionarno vlogo; otresti se mora »sramotne patriarhalne ureditve«, pomanjkanja osebne svobode, »kulta carja«, izoliranosti od drugih vasi in vpliva bogatih veleposestnikov na vas. To zahteva, da »najbolj razsvetljeni kmetje« prevzamejo vodilno vlogo pri spreminjanju *miru*, se povežejo z delavskim razredom in združijo z drugimi vasi. Pri tem bi lahko sodelovali tudi radikalni intelektualci, a le pod pogojem, da gredo med ljudi in da z njimi »živijo, delijo njihovo revščino, njihovo prizadevanje in njihov obupani upor.« (Bakunin, 1990: 346–350)

V anarhističnih spisih se večkrat pojavlja zamisel, da lahko kmečke tradicije, če se ustrezno preoblikujejo, spodbudijo revolucijo. Na to je opozoril Flores Magón,²⁰ ko je pisal o mehiških

²⁰ Akademsko zanimanje za Flores Magóna raste. Med drugimi glej: Avrich, 1988: 15. poglavje; Hart, 1991: *Anarchism and the Mexican Working Class*; C. M. MacLachlan, 1991: *Anarchism and the Mexican Revolution: The Political Trials of Ricardo Flores Magón in the United States*; D. Poole (ur.) (1977): *Land and Liberty: Anarchist Influences in the Mexican Revolution*; Ricardo Flores Magón.

Flores Magón se je rodil leta 1874 v revni mestiški družini. Sprva je bil radikalni liberal (v latinskoameriškem pomenu progresivnega demokrata), ki se je zavzemal za politične reforme. Sodeloval je v univerzitetnih protestih proti diktaturi Porfirioja Díaz, skupaj z bratom Jesúsom izdal časopis *El Demócrata* (Demokrat) in nato *Regeneración* (Obnova) in od leta 1904 naprej deloval v izgnanstvu iz ZDA. Ustanovil je Mehško liberalno stranko (PLM), ki je med letoma 1906 in 1908 organizirala oborožene vstaje, sindikate in stavke. Pridružil se je anarhistom in PLM spremenil v pomembno anarhistično silo. Leta 1912 so ga aretirali, leta 1918 pa obsodili na dvajset let zaporne kazni. Umrli je leta 1922 v zapo-

kmečkih skupnostih, nedavno pa se je ta ideja pojavila v spisih nigerijskih anarhistov.²¹

Kropotkin, Berkman in Rocker so razvili še drug argument proti nujnosti kapitalistične razvojne faze (Berkman, 1964: 21–25, 74–80; Rocker, 1978: 525–527, 550–551). Kapitalizem nenehno ustvarja ovire za uresničevanje človeške ustvarjalnosti in produktivnosti z odtujevalnim delom, nizkimi mezdami, neenakim izobraževanjem, uporabo novih tehnologij za maksimiranje dobička in z zmanjševanjem stroškov dela, ekonomskimi krizami in s podporo neenakega ekonomskega razvoja v državah in med državami. Vse to pohablja ustvarjalnost in potencialne ljudskih razredov.

Anarhistična družba pa bi na drugi strani dosegala velik napredek tehnologije in znanstvenih dognanjih takrat, ko bi bila delovna sila emancipirana, delo prestrukturirano in ko bi bilo »splošno znanstveno izobraževanje, še zlasti učenje znanstvene metode, pravilno razmišljanje, sposobnost posploševanja dejstev in bolj ali manj pravih dedukcij« dostopno vsem. (Bakunin, 1990: 327) To bi zagotavljalo osnovo za emancipatorno tehnologijo in uspešno družbo, ki jo ustvarjajo ljudski razredi, in ne bi bila dediščina starih vladajočih razredov. Ni treba čakati na kapitalizem, da ustvari materialno osnovo za svobodo; svoboda lahko sama ustvarja svojo materialno osnovo.

Avantgarda in država

V opredelitvi svoje teorije kot znanstvene se Marx ni razlikoval od recimo Kropotkina ali Reclusa, ki sta prav tako imela svoje teorije za znanstvene. Tako klasični marksisti kakor anarhisti so namreč razvijali znanstvene družbene teorije, s katerimi so skušali najti razlagalne modele za družbo, ki so empirično preverljivi in logično konsistentni. Zahteva po znanstvenem statusu je skupna lastnost modernih ideologij. Toda klasični marksizem tudi zatrjuje, da je njegova teorija »izjemna in superiorna teorija vednosti«, ki je sicer nastala v intelektualnih krogih srednjega razreda, a je presegla svoj družbeni izvor, in da jo mora uresničiti revolucionarna stranka, ki ji pripada ekskluzivna pravica, da vodi množice (Gouldner, 1980: 57–58).

Klasični marksizem je trdil, da edini razume razvoj zgodovine in izraža temeljne interese proletariata; v resnici naj bi bil edina legitimna ideologija delavskega razreda. Komunisti »se razlikujejo od drugih proletarskih strank le po tem, da po eni strani poudarjajo skupne interese vsega proletariata, neodvisno od narodnosti, in jih uveljavljajo, po drugi strani pa s tem, da v raznih razvojnih stopnjah, prek katerih gre boj med proletariatom in buržoazijo, vedno zastopajo interes celotnega gibanja. Komunisti so torej pravzaprav najodločnejši del delavskih strank v vseh državah, del, ki žene vedno dlje; njihova teoretska prednost pred preostalo množico proletariata je vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja.« (Marx in Engels, 1990: 112)

Zaradi marksistične narave je bila samo revolucionarna partija – ki ima vednost o »pravi« usodi delavskega razreda – upravičena, da z diktaturo proletariata edina vodi delavski razred v

ru Leavenworth v Kansasu.

²¹ Glej na primer R. Flores Magón, (1914): *Sin Jefes* [Brez šefov], *Regeneración*, 21. marec; S. Mbah and I. E. Igariwey (1997): *African Anarchism: The History of a Movement*. Tucson, AZ: See Sharp Press.

socializem. Po Leninu ne »moremo govoriti o neodvisni ideologiji, ki bi jo lahko oblikovala delavska množica sama v svojem gibanju, edina izbira je – bodisi buržoazna bodisi socialistična ideologija.« (Lenin, 1975: 121–122) Delavski razred lahko sam od sebe ustvarja le ekonomistično zavest, ki pa je buržoazna zavest. Ko Lenin citira Kautskýja, pravi, da morajo radikalni intelektualci prinesiti delavskemu razredu »socialistično ideologijo« od zunaj. Čeprav da so bili boljševiki večinoma iz srednjega razreda – česar se je Lenin dobro zavedal –, so bili edini, ki so resnično razumeli in zastopali interese proletariata.

Argument za revolucionarno stranko na tej ravni še ne vsebuje nujno avtoritarnega odnosa med stranko in razredom. Šele ko so zahtevo po edini resnici spojili s strategijo diktature proletariata, se je postavila zahteva po vladavini, s tem pa se je zapisala formula enopartijske diktature s pomočjo avtoritarne države. Po eni strani je diktatura proletariata »centralizirana organizacija sile in nasilja« ter »nedeljene oblasti«. Po drugi strani pa revolucionarna stranka edina zastopa proletarijat, iz česar sledi, da je diktatura proletariata pravzaprav – in dejansko se to zahteva – diktatura stranke: »Z izobraževanjem delavske stranke marksizem izobražuje avantgardo proletariata, da bo sposobna prevzeti oblast in vodila vse ljudi v socializem, da bo sposobna voditi in organizirati nov sistem, biti učitelj, vodnik, vodja vseh delavcev in izkoriščanih ljudi pri organizaciji njihovega družbenega življenja brez buržoazije in proti buržoaziji.« (Lenin, 1975: 255)

Zaradi »heterogenosti revolucionarnega razreda« je bila »revolucionarna diktatura proletarske stranke« »objektivna nujnost« (Trotsky, 1975: 513–514). In vsak, ki ne priznava, da »vodstvo komunistične partije in državna oblast diktature ljudstva« ne ustvarjata možnosti za revolucionarne spremembe, »ni komunist« (Mao, 1971a: 371). »Samo tisti, ki priznava povezavo med razrednim bojem in diktaturo proletariata, je marksist.« (Lenin, 1975: 261–62)

Delavski razred kot celota ne more vladati, saj je prežet z »buržoazno ideologijo« in je politično heterogen. Vsako stališče, ki ni bilo resnično marksistično, je veljalo za protiproletarsko in po definiciji kontrarevolucionarno. V Rusiji so bili boljševiki le eno krilo močno Ruske socialno-demokratske delavske stranke (RSDDS); njihovi glavni tekmeci so bili menjševiki. A za Lenina so bili revolucionarni in proletarski samo boljševiki; tudi menjševiki so bili »priskledniki in priveski« kapitalistov, medtem ko »sta anarhizem in anarhosindikalizem buržoazna tendenca ... nespravljiva nasprotnika ... socializma.« (Lenin, 1975: 599)

Za Bakunina je bila naveza zahteve po edini resnici in zahteve po vladanju recept za nastanek avtoritarnega režima, ki bo zaslužnil ljudske razrede in omogočil nastanek novega vladajočega razreda. Po eni strani, kot smo videli, je Bakunin državo imel za centraliziran instrument, ki ga uporablja vladajoča manjšina, zato ni verjel, da lahko še tako demokratična diktatura proletariata osvobodi množice: »Kaj pomeni, da bo proletarijat povzdignjen v vladajoči razred? Ali je mogoče, da celoten proletarijat stoji na čelu vlade? Nemcev je skoraj štirideset milijonov. Ali so lahko vsi člani vlade? V tem primeru ne bi mogli govoriti ne o vladi ne o državi, toda če bo obstajala država, bodo obstajali tudi tisti, ki vladajo, in tisti, ki so sužnji.« (Bakunin, 1990: 330)

Če je diktatura proletariata »resnično v rokah vseh ljudi« in če se ves proletarijat »povzdigne v vladajoči razred«, »zakaj ga odpraviti« s tem, ko odpravimo državo (ibid: 331–332)? Če diktatura ni »v rokah vseh ljudi«, zakaj potem trditi, da je »proletarijat ... povzdignjen v vladajoči razred«, namesto, da bi povedali, da režim nadvladuje proletarijat?

Poleg tega je Bakunin trdil, da bo diktatura proletariata v resnici diktatura komunistov: »Gospod Marx in njegovi prijatelji« bi »osvobodili« množice na »svojevrsten način«, tako, da bi vzpostavili »despotski nadzor« nad ljudmi, ki bodo tako postali le »nadzirana čreda« (ibid).

Strategija poti v socializem z diktaturo proletariata je, skratka, pot v diktaturo nad proletariatom. Avtoritarne metode ne morejo doseči libertarnih ciljev; če »vsilimo svobodo in enakost, ju izničimo« (Bakunin, 1971e: 193–194).

»Edini cilj diktature je samoohranitev,« je zapisal Bakunin ter dodal, da je »suženjstvo vse, kar lahko prinese in zbudi v ljudeh, ki trpijo zaradi nje.« (ibid) Partija in država se bosta razvili v nov razredni sistem – »novi, privilegirani politično-znanstveni razred«, v »državne inženirje«, ki bodo na oblasti (Bakunin, 1990: 331–333). Revolucionarna država bo prisiljena tekmovali za preživetje z drugimi državami v mednarodnem sistemu držav; glede na naklonjenost marksistov do civilizacijske misije kapitalizma lahko realno pričakujemo, da bo sprožila vojne in osvajanje in da bo revolucionarna država postala nova imperialna velesila (ibid: 339).

Po oktobrski revoluciji so se te teme razvijale naprej v širši anarhistični tradiciji. Za Berkmana je bila »boljševiška ideja, diktatura ... diktatura v rokah njihove politične Stranke ..., saj le njihova Stranka, tako pravijo, zastopa najboljše in najnaprednejše dele, avantgardo delavskega razreda, zato bi morala biti njihova Stranka diktator v imenu proletariata«. (Berkman, 1989a: 98, 105–107, 111) Za Maksimova (*Maximoff*) je bila Leninova teorija avantgardne stranke »povsem reakcionaren« recept za diktaturo, zakoreninjen v Marxovih in Engelsovih spisih: »Marxova 'diktatura proletariata' hkrati pomeni diktaturo avantgarde delavskega razreda ... 'diktatura proletariata' je po zadnjih analizah diktatura partije in po tej logiki so nasprotniki in sovražniki te diktature nedvomno ... vsi tisti, ki ne pripadajo tej vladajoči stranki. In ker je država v prehodnem obdobju tudi stranka, in ker mora ta država neusmiljeno zatirati svoje nasprotnike, je logično, da je treba teror izvajati nad vsemi, prizaneseno je samo majhni peščici 'avantgarde proletariata', ki je organizirana v stranko.« (Maximoff, 1979: 19–20, 257; glej tudi 35–47, 322–326, 330, 333–334)

Poleg tega je bil Lenin zagovornik močno centralizirane partije, ki temelji na »trdni organizaciji voditeljev«, in je zavračal »absurdnost primitivnega« pojmovanja demokracije kot participatorne demokracije (Lenin, 1975: 151–152, 178, 182, 187–189, 197–202, 207). Ker je partija organizirana po načelu podrejanja voditeljem, ki so »dobili nadzor nad partijskim aparatom ..., imamo diktaturo vodilnih znotraj partije in 'diktatura proletariata' postane diktatura voditeljev«, na koncu pa diktatura »enega samega vodje« (Maximoff, 1979: 257).

Državni kapitalizem in libertarni socializem

Bakunin in Kropotkin nista trdila samo tega, da bodo marksistični režimi diktature, ampak da bodo tudi razredni sistemi. Država je nujno instrument vladavine (razreda) manjšine nad (razredom) večine, zato je partijska diktatura del aparata razredne vladavine. To še zlasti velja za diktaturo proletariata, ki centralizira produkcijska sredstva v rokah države in s tem v rokah partije. Za Marxa in Engelsa mora revolucionarna država »centralizirati vse produkcijske instrumente« in »kar se da hitro povečati množico produkcijskih sil«. Čeprav se ukrepi od države do države lahko razlikujejo, pa obstajajo »obče aplikativni« ukrepi:

1. Ekspropriacija zemljiške lastnine in uporaba zemljiške rente za državne izdatke.
2. Močno progresivni davek.

...

5. Centralizacija kredita v državnih rokah s pomočjo narodne banke z državnim kapitalom in izključnim monopolom.
6. Centralizacija vsega transportnega sistema v rokah države.
7. Po skupnostnem načrtu povečanje števila nacionalnih tovarn, produkcijskih instrumentov, krčenje in izboljšanje zemljišč.
8. Enaka delovna obveznost za vse, ustanovitev industrijskih armad, zlasti za poljedelstvo. (Marx in Engels, 2009: 122)

Z neposrednim nadzorom države nad produkcijo in delovno silo bi revolucionarni režim, kot je zatrjeval Bakunin, postal »edini bankir, kapitalist, organizator in direktor vse nacionalne delovne sile in razdeljevalec njenih proizvodov.« (Bakunin, 1971e: 217) Za Kropotkina bi bil tak režim »centralizirani državni kapitalizem«, »o katerem bi pridigali v imenu kolektivizma« (Kropotkin, 1970b: 170, 186).

Pred letom 1917 seveda ni bilo takih režimov in torej ni bilo možnosti, da bi se ta hipoteza preverila. Po oktobrski revoluciji pa je bila ustanovljena cela vrsta marksističnih režimov. Leninova smrt leta 1924 je v boljševiški stranki povzročila krizo vodenja. Spopadala se je večina, zbrana okoli Stalina, in frakcija okoli Leva Trockega. Leta 1929 je bil Trocki izgnan iz Sovjetske zveze in pozneje na Stalinov ukaz ubit v Mehiki. Klasični marksizem, ki je bil do tedaj v veliki meri prežet z leninizmom, se je razcepil na večinski stalinistični tok v ZSSR in usklajen z vsemi večjimi komunističnimi strankami, in na manjši, vendar glasen trockistični tok. Toda razlik med njima ne smemo precenjevati: oba sta sprejemala klasični marksizem in njegove teorije, oba sta imela ZSSR za postkapitalistično in progresivno državo in imela sta enako vizijo stopenjske revolucije v manj razvitih državah.²² V nasprotju z napovedjo Trockega o kontrarevolucionarnem in nestabilnem »stalinizmu«, so prav »stalinisti« vzpostavili vse poznejše marksistične režime, začeni s vzhodno Evropo, nato v vzhodni Aziji ter ne nazadnje v predelih Afrike, Latinske Amerike in na Bližnjem vzhodu.

Med anarhisti in sindikalisti je na začetku vladala zmeda glede ZSSR in boljševikov, za katere se je zdelo, da so daleč na levi v stari Delavski in socialistični internacionali zagovarjali precej libertarna gesla in sindikate so hoteli vključiti v posebno krilo Kominterne: v Rdečo sindikalno internacionalo ali Profinterno. Sovjeti, ki so nastali v revoluciji leta 1917 in od katerih je izpeljano ime ZSSR, so bili na začetku organizirani v demokratične in samoorganizirane ljudske odbore, kar je Leninu pridalo libertarno avro. Tudi prva poročila iz Rusije so povzročala to zmedo. Morgan Philips Price, posebni dopisnik za *Manchester Guardian*, je na primer trdil, da »notranji značaj boljševiškega gibanja« temelji na anarhistični in sindikalistični teoriji, katere glasnik je bil v prejšnjem stoletju Bakunin; »To sploh ni socializem, ampak sindikalizem.« (Philips, 1975: 105)

²² Stalinova in Maova dvostopenjska napoved je odmevala v Trockijevi tezi »trajne revolucije«: v svojem zapoznelem razvoju je bila buržoazija domnevno prešibka za opravljanje buržoaznih demokratičnih nalog, ki so jih nato prevzele revolucionarne stranke. Trocki je predvideval nagel prehod iz ene stopnje v drugo v primerih, ko se demokratična revolucija hitro razvije v socialistično in s tem postane »trajna revolucija«. A to ni prelom s teorijo stopenj, gre preprosto za stisk časovnega okvira.

Zato ni presenetljivo, da so anarhisti in sindikalisti ustanovili številne komunistične stranke zunaj Rusije – pogosto z odkrito libertarnim in protidržavnim programom – in da so se sindikalisti udeleževali prvih srečanj Profinterne. Toda večina anarhistov in sindikalistov je ugotovila, da boljševiški režim potrjuje Bakuninove in Kropotkinove napovedi o značilnostih revolucionarnega marksističnega režima, kar se je kazalo v represiji nad ruskimi in ukrajinskimi anarhisti, ter podrejanju sovjetov in ljudskih razredov novi državi. V Berkmanovem dnevniku iz Rusije (Berkman, 1989b: 319) je to stališče zgovorno zapisano: »Košček za koščkom ugaša žerjavica upanja. Strahovladje in despotizem sta zdrobila življenje, rojeno oktobra 1917. Odrekli so se geslom revolucije, njene ideale pa zadušili s krvjo ljudi. Včerajšnja sapa je obsodila milijone na smrt: senca današnjega dne visi kot črno pogrebno pregrinjalo nad deželo. Diktatura pod svojimi nogami tepta množice. Revolucija je mrtva; njen duh joče v divjini.«

Enakega mnenja je bila Emma Goldman.²³ Boljševiška država je bila »neprodušna diktatura«, v kateri »je zaprta vsaka pot do medčloveškega stika ... vsaka misel se obrne sama vase in izražanje je zadušeno«, »diktatura« je »ohromila pobudo mestnega proletariata in kmetov« (Goldman, 1938). »Diktaturo proletariata so spremenili v uničujočo diktaturo komunistične partije«, za katero so značilni ljudski »nemiri in nezadovoljstvo« zaradi »različnega razdeljevanja dobrin in diskriminacije« partije.²⁴

Tudi za Maksimova je bila ZSSR razredna družba. Spominjala ga je na antične suženjske družbe z »razredom sužnjelastnikov«, skoncentriranim v majhni »oligarhiji«, katere značilnost je »socialistični carizem, ki temelji na birokraciji — novem razredu, ki je pognal v marksistični državi« (Maximoff, 1979: 41–43, 256, 321). »Mali birokratski razred«, ki izkorišča »preostalo prebivalstvo ... delavce, ki so prisiljeni s svojo delovno silo preskrbeti državni kartel ... za oblast kartela in hkrati povečuje ekonomski standard administrativnega razreda«. »Posnema« buržoazijo, ki pa ni kapitalistična (ibid: 326).²⁵ Njena »glavna gospodarska posebnost ... je produkcija za uporabo, ne za izmenjavo«, z distribucijo, ki jo organizira birokracija namesto trga, z vsemi potenciali, vključno s »posameznikom« v rokah države (Maximoff, 1985: 11–12).

Iz prvotne Maksimove analize ni razvidno, katera dinamika vzpostavlja produkcijski način v ZSSR. Trdil je, da sistem deluje tako, da bi povečal moč in bogastvo vladajočega razreda, toda ta trditev je preveč splošna. Za anarhiste namreč vsak razredni sistem deluje v korist vladajočega razreda (ibid). Enako nejasnost je mogoče najti tudi v drugih anarhističnih besedilih tistega časa. Kubo Yuzuru (1903–1961), japonski aktivist sindikalističnega Libertarnega sveta

²³ Glej Goldman, 1923; 1924/1977

²⁴ Emma Goldman, rojena v judovskem getu v Rusiji, je emigrirala v ZDA, kjer je opravljala različna dela, med drugim delo šivilje in bolniške sestre. Postala je anarhistka in Berkmanova ljubica, pomagala je načrtovati napad na Fricka, od leta 1906 je izdajala publikacijo *Mother Earth* ter bila neutrudna agitatorica in govorka. Samo v letu 1910 je imela 120 pogovorov za skupaj 25.000 ljudi v sedemintridesetih mestih v petindvajsetih državah ZDA. (Marshall, 1994: 399) Zaprlji so jo leta 1917. Oblasti so jo takrat opisale kot »eno najbolj nevarnih žensk v Ameriki«. Leta 1919 so jo izgnali v Rusijo, v 20. letih je vodila kampanjo proti boljševikom. Pridružila se je španski revoluciji 1936–1939 in umrla leta 1940.

²⁵ Maksimov (ibid: 327) govori celo o »sovjetski buržoaziji«.

zveze sindikatov Japonske (krajše Nihon Jikyo), piše, da »marksistični razredni boj ne konča razdora ali protislovja med razredi, temveč obrne položaj nasprotnih si razredov ... Njihov cilj je zamenjava enega vladajočega razreda z drugim« (Kubo Yuzuru, 2005: 380). Ne Maksimovu ne Kubu ne uspe razložiti, zakaj je industrijska baza ZSSR pod Stalinom in njegovimi nasledniki rasla tako hitro ali zakaj je ZSSR leta 1930 postala ekspanzionistična velesila.

Kljub temu je Maksimova in Kubova analiza sovjetskega režima kot razrednega sistema prepričljivejša od razlage ostarelega Kropotkina, ki je menil, da je boljševiški režim sistem »državnega komunizma« (Kropotkin, 1970: 252). Njegova formulacija ni jasna glede vprašanja, ali je Sovjetska zveza dejansko razredni sistem, in drugače kot Maksimov pravi, da razdeljevanje v ZSSR temelji na potrebah. Če v Sovjetski zvezi vlada komunizem – celo državni komunizem –, kako to da, kakor je poročala Emma Goldman, prihaja pod »uničujočo diktaturo komunistične partije« do »razlik v razdeljevanju dobrin in diskriminacije« (Goldman, 1938)? Če so razlike v porazdelitvi dobrin in diskriminacija resnično obstajale, kdo – ali bolje, kateri razred – je sprejemal odločitve o tem?

Alternativna anarhistična in sindikalistična analiza sta uporabili koncept državnega kapitalizma in se osredinili na idejo, da je sovjetska država delovala kot enoten kapitalistični konglomerat, ki izkorišča delovno silo in ustvarja presežek s prodajo blaga v prid vladajočemu razredu z državnimi menedžerji v središču, ki so nadzirali produkcijska sredstva. Čeprav so tudi sindikalni komunisti in trockistična frakcija zagovarjali teorijo državnega kapitalizma v ZSSR, se zdi, da je bila anarhistična analiza prva analiza te vrste, ki so jo naredili socialisti. Državna kapitalistična teorija je bila izhodišče Maksimovega razmisleka. Leta 1918 je zapisal: »Namesto več sto tisoč lastnikov je zdaj en sam lastnik, ki sta mu podrejena celoten birokratski sistem in nova »podržavljena« morala. Država postopoma zaslužnjuje proletarijat. Ljudi spreminjajo v služabnike, nad katere se je povzpел novi razred administratorjev ... Medtem ko so zdaj elementi razredne neenakosti še nejasni, je le vprašanje časa, kdaj bodo privilegije dobila administracija ... Trenutno se torej pomikamo proti državnemu kapitalizmu in ne socializmu ... En sam lastnik in državni kapitalizem sestavljata nov jez pred valovi naše socialne revolucije.« (Sergven [Maximoff], 1973: 122–125)

Tudi Berkman (1989a: 111–112) opiše ureditev ZSSR kot »deloma državno kapitalistično in deloma zasebno kapitalistično« in dodaja, da je država, ki jo vodi »nov razred«, postala delodajalec namesto kapitalista posameznika iz preteklosti.

Podobno analizo je imel Voline (1882–1945).²⁶ Volinova *Neznana revolucija 1917–1921* (1990) je temeljna anarhistična študija ruskih in ukrajinskih revolucij. Osrednji argument študije je, da je prišlo do »eksplicitnega in nezdružljivega nasprotja med pravo revolucijo«, ki je

²⁶ Vsevolod Eichenbaum, znan pod psevdonimom Voline, se je rodil v Rusiji leta 1882 v rusko-judovski zdravniški družini. Kot študent prava se je radikaliziral med rusko vstajo leta 1905 in moral v izgnanstvo po odločitvi državnega sodišča. Še posebej je bil povezan s Socialistično revolucionarno stranko S(SRS), ustanovljeno leta 1901. SRS, ki je bila razdeljena na desno in levo frakcijo ter na SR maksimalistov (katerih pogledi so bili pogosto blizu anarhizmu), se je razvila iz gibanja narodnikov v 19. stoletju in je bila daleč največja ruska revolucionarna stranka. Voline je postal anarhist in se leta 1915 iz izgnanstva v Franciji preselil v ZDA, da bi se izognil internaciji zaradi protivojnih aktivnosti. Leta 1917 se je vrnil v Rusijo. Aktivno je sodeloval pri časopisu *Golos Truda* in odšel v Ukrajino, kjer je pomagal vzpostaviti regionalno anarhistično federacijo Nabat in v letih 1918–1921 aktivno sodeloval v ukrajinski revoluciji. Ko so boljševiki zatrli ukrajinske anarhiste, je Voline ponovno odšel v izgnanstvo. Zadrževal se je predvsem v Franciji, kjer je umrl leta

temeljila na »širokem in svobodnem ustvarjalnem množičnem gibanju delavcev«, in »teorijo in prakso avtoritarizma in etatizma« boljševikov (ibid: 247–248). »Vlada je nacionalizirala in monopolizirala vse, tudi govorjenje in mišljenje.« Boljševiška država je postala univerzalni veleposestnik s »pravimi sužnji« kmeti in z razlastitvijo »dela, tovarn, [in] rudnikov«. Postala je »edini pobudnik, organizator in ustvarjalec celotnega življenja v državi« (ibid: 255–256). Svojo moč je uveljavljala s pomočjo centraliziranega upravljanja in mreže policijskega terorja. To je »totalitarni« in »celovit državnokapitalistični« sistem. »Državni kapitalizem: to je gospodarski, finančni, družbeni in politični sistem v ZSSR z vsemi logičnimi posledicami in manifestacijami v vseh sferah življenja – materialni, moralni in duhovni. Pravilno poimenovanje te države bi moralo ... biti ... ZDKR — Zveza državnih kapitalističnih republik ... To je najpomembnejše. Najprej je treba razumeti to. Vse drugo sledi iz tega.« (ibid: 358)

Položaj ruskega delavskega razreda je bil pravzaprav enak položaju delavcev v drugih kapitalističnih državah, razen da je obstajal en sam delodajalec, partija-država, v katerega kolektivnih rokah so bila skoncentrirana vsa produkcijska sredstva, ki so koristila »državni buržoaziji«.²⁷ Kmečkemu prebivalstvu se je še slabše godilo: leta 1917 so najprej prevzeli velika posestva, leta 1918 pa so začeli boljševiki nad njimi izvajati teror. Izgubili so nadzor nad zemljo in v 30. letih postali razred nesvobodnih mezdnih delavcev na velikanskih državnih »kolektivnih« kmetijah.

Maksimov in Voline nista imela veliko razlogov, da bi z naklonjenostjo gledala na boljševistični režim. *Golos Truda* je bil ukinjen in oba sta bila obsojena na smrt. Leta 1921 sta v zaporu gladovno stavkala in bila izpuščena šele po intervenciji sindikalistov na srečanjih Profinterne. Zaradi teh izkušenj sta bila pristranska do boljševizma, SZ in njenih oblastnikov, vendar pa njunih zaključkov ne smemo podcenjevati. Rocker je neodvisno prišel do enakih sklepov:

Kar danes imenujemo s tem imenom [socializem] v Rusiji – in nemisleči ljudje drugod ga mehansko ponavljajo –, je v resnici le zadnja beseda modernega monopolnega kapitalizma, ki uporablja ekonomsko diktaturo trustov in kartelov za odpravljanje vse nezaželene konkurence in reducira celotno ekonomsko življenje na nekatera strogo določena dokončna merila. Takšnih okoliščin nikakor ne moremo povezovati s socializmom, temveč z državnim kapitalizmom z vso neizogibno spremljavo novega ekonomskega fevdalizma in novega tlačanstva; in to je sistem, ki pravzaprav deluje v današnji Rusiji. (Rocker: 1978: 546)

Marksisti na več mestih ugovarjajo anarhističnim teorijam državnega kapitalizma. Prvič, da zakon vrednosti v ZSSR ni pravilno deloval, delno zato, ker država kot edina lastnica ni vzpostavila konkurenčnega notranjega trga. Toda kakor smo videli, za širšo anarhistično tradicijo zakon vrednosti ni glavna značilnost kapitalizma, zato sistem centraliziranega določanja cen ni v nasprotju z njenim pojmovanjem teorije državnega kapitalizma.

Drugi marksistični ugovor, ki je povezan s prejšnjim, je, da v sovjetski ekonomiji konkurenca ni obstajala, saj je država ekonomijo vodila s centralnim planiranjem. Temu je mogoče

1945 (glej Avrich, 1967: 137–138).

²⁷ O položaju delavcev in kmetov glej ibid: 359–375. O vladajočem razredu glej ibid: 377–385, 395–398, 410–415.

oporekati s tem, da konkurenca v kapitalizmu ne poteka v podjetjih in da je bila »ZDKR« eno samo velikansko podjetje, zato je bolj verjetno, da konkurenca poteka na mednarodni ravni, torej z drugimi kapitalističnimi podjetji. S tega vidika konkurenca med ZDA in Sovjetsko zvezo v 20. stoletju ni bilo rivalstvo med dvema povsem različnima sistemoma, ampak oblika medkapitalistične konkurence. Tretji marksistični ugovor tezi državnega kapitalizma pa se nanaša na vprašanje lastništva nad produkcijskimi sredstvi. To je izjemno zapleteno vprašanje, vendar pa najbolj razkriva razlike v pojmovanju razreda v klasičnem marksizmu in v širši anarhistični tradiciji, zato bomo določene vidike bolj poglobljeno obravnavali v nadaljevanju.

Najprej je treba poudariti, da za anarhiste in sindikaliste razvoj ZSSR v razredni sistem in brezobzirno diktaturo ni bil odklon od klasičnega marksizma, temveč njena logična posledica. Stalin ni »padel z Lune«, saj vse ključne značilnosti, pozneje imenovane stalinizem – represija, delovna taborišča, zatiranje drugače mislečih, demontaža sindikatov in kmetstva ter vsiljevanje uradne dogme s strani države – nastajajo od leta 1917, ko vladata Lenin in Trocki (Voline, 1990: 351). Če je bil ta sistem sistem državnega kapitalizma, je razumljivo, da širša anarhistična tradicija ni podpirala nobene strani v hladni vojni po 2. svetovni vojni v rivalstvu med zahodnim in vzhodnim blokom, saj sta oba konkurenčna kapitalistična bloka uresničevala načrte vladajočega razreda. V vzhodnem bloku ni bilo nič progresivnega ali socialističnega in propad tega režima v številnih regijah v letih 1989–1991 ni bil poraz ljudskih razredov ali socializma, ampak stopnja v razvoju razredne družbe. Še več, ker je razredni boj igral ključno vlogo pri tem razpadu in nekoliko odprl demokratični prostor, je bila kriza vzhodnega bloka ljudska zmaga.

Ekonomski determinizem in širša anarhistična tradicija

Prej smo zapisali, da je Marx, »javna osebnost«, poudarjal znanstveni vidik marksizma. »Družbeni svet«, pravi Marx, »je ljudem vsiljen, naložen in ni fluidni posrednik, ki bi bil odprt za človeške posege«, kapitalizem pa je »stopnja v družbeni evoluciji, iz katere bo nastala drugačna, višja družba – socializem« (Gouldner, 1980: 32, 41). Ta pogled je bil v nasprotju z duhom kritičnega marksizma in Marxove misli in številni marksisti so Marxove teorije razvili v bolj humanistični smeri. Kljub temu pa je nesporno, da je Marx zagovarjal številne deterministične poglede in prav na njihovi podlagi je javno nasprotoval utopičnim socialistom in anarhistom.

Natančneje, Marx je trdil, da je gonilna sila zgodovine predvsem ekonomski razvoj. Produkcijski odnosi in produktivne sile so po eni strani baza za nadstavbo kulture, prava, filozofije in politike – vključno z državo. Potrebe baze določajo nadstavbo, katere delovanje služi reprodukciji baze. Po drugi strani je produkcijskim silam dodelil primat nad produkcijskimi odnosi z utemeljitvijo, da je nepopustljivo širjenje produkcijskih sil primarno gibalo človeške zgodovine, da so torej dejavnik, ki ustvarja nenehne revolucije v produkcijskih odnosih, novi produkcijski odnosi pa so izbrani glede na njihovo zmožnost, da omogočijo nadaljnjo širitev produkcijskih sil. Tako »na določeni stopnji razvoja nastopi konflikt med materialnimi produkcijskimi silami družbe in obstoječimi produkcijskimi odnosi ali – povedano drugače v pravnem jeziku – z lastninskimi odnosi, v okviru katerih so do takrat delovale. Iz razvojnih oblik produktivnih sil se ti odnosi spremenijo v njihove sponse. Nato se začne obdobje socialne revolucije. Spremenjeni ekonomski temelji prej ali slej povzročijo preoblikovanje celotne nadstavbe.«

(Marx, 1971: 20–21)

Prav tako je bila za Engelsa

vsa zgodovina ... zgodovina razrednih bojev; ... ti med seboj bojujoči se družbeni razredi so vedno rezultat produkcijskih načinov in izmenjave – skratka, ekonomskih pogojev svojega časa; ekonomska struktura družbe vedno daje realno osnovo in samo iz nje lahko izpeljemo temeljno razlago celotne nadstavbe pravnih in političnih institucij, kot tudi verskih, filozofskih in drugih idej določenega zgodovinskega časa ... končne vzroke vseh družbenih sprememb je treba poiskati ... v spremembah produkcijskih načinov in izmenjave. Ne iščimo jih v filozofiji, temveč v ekonomiji določenega časa. Z vidika končne analize so vse moralne teorije rezultat ekonomske stopnje, na kateri se nahaja družba v določenem času. (Engels, 1917: 90–91, 94–95)

Primat »ekonomske strukture družbe« kot »realne osnove« družbe odmeva po vsem klasičnem marksizmu in ga lahko opazimo, med drugim, v Marxovi opredelitvi razreda kot (ne) lastnika produkcijskih sredstev, v opisu razrednih sistemov kot sistemov produkcijskih odnosov, ki izhajajo iz določene stopnje razvoja produktivnih sil, v pogledu, da je država instrument ekonomsko vladajočega razreda, v hipotezi, da razvoj produktivnih sil postavlja temelje za socializem, in v kritiki Bakunina, ker naj bi ignoriral ekonomske pogoje za družbeno revolucijo. Marx imenuje ta koncept »materialistično« pojmovanje zgodovine.

Marx in Engels sta sicer nekoliko modificirala ta koncept iz previdnosti pred poenostavljenim branjem odnosa med bazo in nadstavbo – Engels sicer govori o bazi kot o »končni razlagi« nadstavbe, o mestu »končnih vzrokov« v »poslednji analizi« – vendar koncept v osnovi ostane ekonomsko determiniran. Dopuščata pa možnost, da se prizna določena mera avtonomnega razvoja nadstavbe, ki pa nikakor ne more temeljno in neodvisno vplivati na bazo, ki ostaja mesto »temeljnih vzrokov« in »realni temelj« družbe. Trditev, da mora biti baza »končna razlaga«, se tako izvzame iz postopka preverjanja, s čimer se zagotovi »pravi« vzrok, ki je izločen oziroma ostaja zunaj prav tiste znanstvene metodologije, na katero je bil Marx tako ponosen in na podlagi katere je trdil, da je njegova teorija edina primerna za zastopanje delavskega razreda.

Marxovo »materialistično« pojmovanje zgodovine je zelo tehten in izjemno prepričljiv pojasnjevalni okvir, ki lahko ustvari osupljive vpogleda. Zato ni presenetljivo, da se je širša anarhistična tradicija različno odzvala na to doktrino. Del tradicije je nekritično sprejel ta model. Aktivista IWW [Industrial Workers of the World, op. prev.] William Haywood²⁸ in Frank Bohm sta na primer prepričana, da so »velika zgodovinska dejstva ... ustvarile globlje družbene sile ... ekonomske oziroma materialne sile« (Haywood in Bohm, 1911: 56).²⁹

²⁸ Haywood se je rodil leta 1869 v ZDA. Delavec od rane mladosti se je radikaliziral, ko so usmrtili čikaške mučenike, in postal vodilna osebnost v militantni Zahodni federaciji rudarjev. Leta 1905 je pomagal ustanoviti IWW, kjer je prevzel več vodilnih vlog tudi potem, ko so se rudarji umaknili iz IWW. Bil je zagovornik sindikalizma in leta 1913 je bil eden od sindikalistov, ki so ga vrgli iz Socialistične stranke Amerike. Leta 1917 je zvezna vlada ZDA v okviru kampanje Rdečega strahu izvedla racijo v vrstah IWW in kazensko preganjala Haywooda. Spoznan je bil za krivega in je leta 1921 pobegnil v ZSSR. V zadnjih letih življenja je pomagal organizirati redek eksperiment samoupravljanja v Uralu in Sibiriji, imenovan Avtonomna industrijska kolonija (ki ga je odobrila država). Umrli je leta 1928, istega leta, ko je Stalin zaprl kolonijo (glej Dubofsky, 1987).

Anarhistična tradicija sicer formalno sprejema materialistično pojmovanje zgodovine, toda uporabljajo jo kritično in nekoliko različno. Na primer, sodobna skupina italijanskih platformistov, *Federazione dei Comunisti Anarchici* (FdCA) je »odločna« podpornica »historičnega materializma«, a zavrača teleološke poglede na zgodovino in ne sprejema ideje, da je med bazo in nadstavbo mogoče jasno razlikovati (Craparo, 2005: 90–96). To zelo močno spremeni teorijo in implicitno prelomi z materialističnim konceptom ekonomskega primata.

Tovrsten pristop je blizu Bakuninu, Kropotkinu in drugim, saj so bili zanje ekonomski dejavniki osrednjega pomena, a ne nujno primarni. Ekonomski dejavniki oblikujejo družbe na vrsto temeljnih načinov, vendar niso primarni in določajoči v vsakem kontekstu. Bakunin se je razglasil za »materialista«, vendar ga to ni odvrnilo od kritike, da je Marx prezrl »druge dejavnike v zgodovini, na primer nenehne reakcije političnih, pravnih in verskih institucij na ekonomske razmere« (Bakunin, 1971c: 281–282).

»Dejavnike« ustvari »ekonomski položaj«, vendar ti tudi neodvisno učinkujejo na ekonomijo. Na primer, za Bakunina so pomembne politične kulture: »Ne glede in neodvisno od ekonomskih razmer v posamezni državi ... temperament in zlasti značaj posamezne rase in posameznega ljudstva«, ki se porodi iz partikularnih zgodovinskih in družbenih razmer, vpliva na »intenzivnost duha upora.« (ibid: 282–283) Bakunin meri tudi na zgodovinske dogodke, ki niso imeli nikakršne ekonomske podlage, a so spodkopali produktivne sile: uničenje knjižnic v antiki, ki so ga zakrivila zgodnji kristjani. Tega niso storili iz ekonomskih razlogov in je to imelo ekonomsko nazadnjaške posledice (Bakunin, 1971c: 310–311). Poleg tega, pravi Bakunin, je klasična marksistična strategija revolucionarne države, ki naj bi delovala kot porodnica novega produkcijskega načina, v neskladju z Marxovo lastno materialistično teorijo zgodovine, saj bi potemtakem nadstavba, ki je po Marxu le odraz baze, lahko revolucionirala bazo in temeljito spremenila družbo (Bakunin, 1971a: 310–311).

Rocker priznava, da so »ekonomske razmere in vsakokratne oblike družbene produkcije« igrale ključno vlogo v »človeški evoluciji«, in dodaja, da socializem v jedru prepozna »vpliv in pomen ekonomskih razmer na strukturo družbenega življenja«. Toda Marx se je motil v trditvi, da je mogoče »vsak zgodovinski dogodek« povezati in pojasniti na podlagi »prevladujočih produkcijskih pogojev«, ali da kot posledica tega obstajajo univerzalni zakoni, ki oblikujejo družbo in se lahko uporabijo za napovedovanje prihodnosti (Rocker, 1978: 23–31).

»Na tisoče dogodkov v zgodovini ... ni mogoče pojasniti popolnoma ali izključno z ekonomskimi razlogi,« pravi Rocker in s tem preusmeri pozornost na dejavnike, kot so volja do moči, kultura in tekmovanje med državami. Na primer, srednjeveška katoliška cerkev v Evropi je zatrla krivoverstvo, kar je bilo poskus »združitve vere«, ki je zakoreninjeno v cerkveni »težnji po politični moči« (ibid: 28–29). Država ni samo lutka v rokah ekonomskih sil, ampak lahko deluje, in tudi je tako delovala, v nasprotju z razvojem produktivnih sil; tudi če spodbuja napredek produktivnih sil, ni nujno, da je to storjeno na zahtevo teh sil.

²⁹ Za druge primere glej, inter alia, Woodruff (1919): *The Advancing Proletariat: A Study of the Movement of the Working Class from Wage Slavery to Freedom*. Chicago: IWW Publishing Bureau; Industrial Workers of the World (1928): *The IWW: What It Is and What It Is Not*. Chicago: IWW Publishing Bureau. Za Deleonistični primer glej Socialist Labour Party [De Leon, Daniel ur.] (1908): *The Socialist Labour Party: Its Aims and Methods*. Edinburgh: Socialist Labour Press.

Tak primer je dolgotrajno ekonomsko nazadovanje krščanske Španije od 16. stoletja naprej, ki se je začelo z izgonom Mavrov in Judov (ibid: 29–31). V tem primeru je vladarje države gnal verski fanatizem, želja po utrditvi oblasti in imperativ zaveznitva med državo in cerkvijo. Vladajoči razred je pogosto gnala tudi sla po ohranitvi in razširitvi državne oblasti, kot v 1. svetovni vojni, ko je bil boj med velesilami za prevlado v Evropi prav tako pomemben kot ekonomski dobiček (ibid: 35–40). Ravno tako bi bilo preveč naivno v motivacijah kapitalistov prepoznavati le prizadevanje za povečevanje ekonomskega premoženja. »Bolestno hrepenenje po tem, da bi bilo na milijone ljudi podložnih določeni volji,« je dejal Rocker, »je pogosto očitnejši tipičen znak sodobnega kapitalizma kot pa ekonomski razlogi ali potrebe po večjem materialnem dobičku« in »lastništvo velikega bogastva« je pogosto predvsem sredstvo za dostop do »neizmerne moči« (ibid: 40–41).

Anarhistično razumevanje razreda

Tako za klasični marksizem kakor za širšo anarhistično tradicijo je koncept razreda absolutno osrednjega pomena. Toda resno bi se motili, če bi mislili, da tradiciji enako razumeta razred. Za Marxa in Engelsa, kot smo videli, je razred razmerje v produkciji in temelji na lastništvu produkcijskih sredstev: »Z buržoazijo mislimo razred modernih kapitalistov, ki so lastniki produkcijskih sredstev in izkoriščajo mezdnino delo. S proletariatom mislimo razred modernih mezdnic delavcev, ki nimajo produkcijskih sredstev in so zato prisiljeni prodajati svojo delovno silo, da bi živeli.« (Marx in Engels, 2009: 94) Država je potemtakem instrument razredne oblasti samo tedaj, ko je instrument *ekonomske* prevladujočega razreda; v tem primeru nadstavba izhaja iz ekonomske baze in s tem odraža imperativne baze.

Temeljno izhodišče anarhističnega razumevanja razreda je nadzor nad različnimi viri in ne samo ekonomsko lastništvo; šele ob teh predpostavkah je mogoče razumeti anarhistično in sindikalistično trditev, da država mora generirati nov vladajoči razred in da so menedžerji državne lastnine del vladajočega razreda. Na to opozarja Bakunin, ko govori o srbskih patriotih, ki so ob osvoboditvi izpod turškega imperija postali vladajoči razred v deželi, kjer »ni plemstva, ni veleposestnikov, ni industrialcev in ni premožnih trgovcev« (Bakunin, 1990: 343). Patrioti, ki nadzorujejo novo neodvisno državo, so postali »nova birokratska aristokracija«, ker po Bakuninu razreda ne definirajo samo produkcijski odnosi, ampak tudi *razmerja dominacije*, ne samo lastništvo nad produkcijskimi sredstvi, ampak tudi lastništvo nad *sredstvi prisile* – zmožnost fizičnega vsiljevanja sprejetih odločitev – in lastništvo nad sredstvi *administriranja* –, ki so instrumenti vladanja družbi.

S tega vidika je torej neenakost v lastništvu produkcijskih sredstev sestavni, a ne zadostni pogoj za opis razrednega sistema. Lastništvo produkcijskih sredstev je mogoče uporabiti za izkoriščanje le tedaj, ko ga podpirajo odnosi dominacije med razredi. Če po Marxu delavci prodajajo svojo delovno silo po nižji vrednosti od njihovega dejansko opravljenega dela, potem izkoriščanje zahteva prisilne in administrativne ukrepe, ki šele lahko zagotovijo plačilo, nižje od vrednosti opravljenega dela. Za Bakunina je »blago«, ki ga delavec »prodaja delodajalcu, njegovo delo, njegova osebna storitev, produktivne sile telesa, uma in duha, ki se nahajajo v njem in so neločljivo povezane z njim – torej prodaja sebe.« Da bi prisilili ta jaz, da bo delal za drugega, za njegovo korist, mora »delodajalec ... neposredno ali prek nadzornikov bedeti

nad njim; vsak dan bo med delovnim časom in pod nadzorovanimi pogoji delodajalec lastnik njegovih gibov in dejanj.« (Bakunin, 1993: n. p.)

Torej tudi na delovnem mestu, kjer so produkcijski odnosi najpomembnejši, so nujno prepleteni z odnosi dominacije, saj so procesi izkoriščanja in dominacije med seboj povezani. Če pa ekonomski determinizem zavrnemo, primata enega človeka nad drugim ni mogoče uveljaviti. Ko je država ultimativni porok dominacije na delovnem mestu, jo izvaja tudi zunaj delovnega mesta, s čimer ne zagotavlja samo izkoriščanja: država nadzira osebe in ozemlja tako, da kopiči v svojih rokah veliko količino sredstev prisile in administracijo, da lahko izvršuje svojo oblast. V neodvisni Srbiji so odnosi dominacije obstajali pred nastankom izkoriščevalskih produkcijskih odnosov; izkoriščanje, ki se je pojavilo, je okrepilo dominacijo. »Država ... in kapitalizem sta neločljiva koncepta,« je dejal Kropotkin (1970b: 181), »zvezana ... z vezjo vzroka in posledice, posledice in vzroka.«

Iz stroge marksistične perspektive mora veljati predsednik države za mezdnega delavca, ki ima enak položaj kakor širši delavski razred; z anarhističnega vidika je predsednik po definiciji pripadnik vladajočega razreda in če je veliko bogastvo vzvod za pridobitev državne oblasti, je državna oblast prav tako vzvod za pridobivanje velikega bogastva. S tega vidika so predsedniki, kralji, generali, poslanci, župani, ministri in direktorji državnih podjetij prav tako pripadniki vladajočega razreda kot magnatski lastniki rudnikov ali lastniki tovarn.

Ko Bakunin in Kropotkin govorita o *vladajočem razredu*, ne mislita preprosto samo na buržoazijo, *kapitaliste*, kot Marx, ampak tudi na veleposestnike in upravitelje države. Ta razred ima skupne interese, čeprav ni nujno, da je monolitna skupina enako mislečih. Čeprav se produkcijski odnosi in odnosi dominacije med seboj močno prepletajo in tvorijo različne elemente enega razrednega sistema, ki se vzajemno krepijo, so si lahko tudi v nasprotju. Na primer, država lahko sproži vojno, ki moti ali prekine proces izkoriščanja; prav tako lahko potreba po legitimizaciji razrednega sistema, ki reproducira dominacijska razmerja, vodi v reforme, ki omejijo stopnjo izkoriščanja.

V širši anarhistični tradiciji je prav tako mogoče opaziti nekoliko širše razumevanje koncepta produkcijskih odnosov kot pri klasičnem marksizmu. To lahko pojasnimo, če se vrnemo k vprašanju državnega kapitalizma. Izgnani Trocki je vztrajal, da je bila Sovjetska zveza diktatura proletariata, ker produkcijska sredstva niso bila v »zasebni« dedni lasti (Trotsky, 1967: 254). Prepričan je bil, da je Stalinova zmaga zmaga »birokracije«, ki še ni razred, in katere vzpon je znak degeneracije Sovjetske zveze, vendar pa ni uničila njenega temeljnega postkapitalističnega značaja. Tako kot sindikalna birokracija popači sindikat, a mu dopusti osnovni proletarski značaj, tako je stalinistična birokracija popačila ZSSR, vendar jo je ohranila kot (degenerirano) delavsko državo.

Ne glede na stališče Trockega, da so se negativni vidiki ZSSR pojavili s Stalinom in njegovo predstavo, da sam ni bil del vladajoče birokracije, je to pomembna poanta. Zaradi tako ozkega pojmovanja lastništva nad produkcijskimi sredstvi lahko Trocki trdi, da direktor podjetja, ki nima v lasti delnic, ni pravi kapitalist, in da »nacionalizirana« državna lastnina ni po definiciji »zasebna« lastnina. Toda anarhistična ocena, da je v Sovjetski zvezi vladal državni kapitalizem, odpre drugačno perspektivo na to vprašanje: sistem državnega kapitalizma upravlja in vodi »en lastnik, ki mu služita celoten birokratski sistem in nova 'podržavljena' morala«; »novi razred« je nadomestil individualnega kapitalista preteklosti; država je lastnica »dela, tovarn, [in] rudnikov« in upravlja »celovit državni kapitalizem«; to je »zadnja beseda sodobnega monopolnega

kapitalizma, ki z gospodarsko diktaturo trustov in kartelov odpravi vsakršno nezaželeno konkurenco» (Sergven [Maximoff], 1973: 122–125; Berkman, 1989a: 111–112; Voline, 1990: 358; Rocker, 1978: 546).

Zgornje ugotovitve izhajajo iz nekoliko širšega anarhističnega razumevanja lastništva, kot ga je razumel Trocki. Vladajoči razred lahko prek države poseduje kolektivno lastnino, ki iz lastništva izloči drugi razred. To je zakonito lastništvo – če so imenovanja na delovna mesta oziroma položaje, pravice in pooblastila, ki jih imajo določena ministrstva ali uradi, ter postopki, ki urejajo sistem odločanja, določeni z zakonom –, ki pa ni individualizirano pravno lastništvo, kar je imel v mislih Trocki. To je institucionalizirano lastništvo, v katerem si vladajoči razred prek državnega aparata kolektivno, in ne z delnicami, lasti produkcijska sredstva. To lastništvo obenem omogoča več kot le pravico določitve dedičev lastnine. Omogoča tudi nadzor nad samo uporabo produkcijskih sredstev – to je odločilen vpliv na temeljne odločitve o večjih naložbah in njihovi vsakdanji rabi. V državnem kapitalizmu sta potemtakem izkoriščanje in dominacija še tesneje prepletena kot v sistemu zasebnega kapitalizma, saj do skrajnosti skoncentrirata razredno vladavino, ki jo najbolj opišeta Bakininovi in Kropotkinovi oznaki »kasarniški oziroma tegobni« in »avtokratski« režimi (Bakunin, 1971c: 284; Kropotkin, 1970a: 50).

Zato je treba je proučiti vprašanje, zakaj je za anarhiste in sindikaliste koncept *razreda* osrednjega pomena. V družbi navsezadnje obstaja nešteto oblik hierarhij in neenakosti in žrtve imajo v vsakem posameznem primeru interes, da spreminjajo družbene odnose, ki so vir njihovega zatiranja. Poleg tega se anarhisti zavzemajo za odpravo vseh oblik ekonomske in družbene neenakosti in svojo revolucijo razumejo kot proces emancipacije celotnega človeštva. Zakaj torej anarhisti in sindikalisti zagovarjajo razredno strategijo boja za doseganje družbenih sprememb in povezujejo emancipacijo žensk in narodnoosvobodilne boje v širši okvir razrednega boja, namesto da bi dali prednost decentralizirani raznolikosti emancipatornih bojev, ali pa podredili vprašanja razreda feminističnim ali protiimperialističnim bojem?

Odgovor na to vprašanje se skriva v drugačnem značaju razredne neenakosti. Od vseh družbenih odnosov *samo* razredni vsebujejo tako dominacijo kakor tudi izkoriščanje; samo ljudski razredi so izkoriščani in samo izkoriščani razredi so sposobni ustvariti družbo brez izkoriščanja, ker sami nimajo interesa, da bi izkoriščali. Če je izkoriščanje sestavni del sodobne družbe in če je treba za svobodo človeštva odpraviti izkoriščanje, potem lahko razredni boj sam emancipira človeštvo. S tega vidika je treba tiste oblike zatiranja, ki jih ne moremo izrecno omejiti na razred – kot sta družbeni spol ali rasa –, nagovoriti v okviru razreda, ker edini ponuja skupno osnovo za vsesplošno emancipacijo; in nasprotno, le z zavrnitvijo razdorov v delavskem razredu – razdorov, ki temeljijo na predsodkih in nepravilni diskriminaciji –, je mogoča razredna revolucija, ki edina lahko emancipira človeštvo. Takole je zapisal Bakunin: »Delujete za človeštvo ... Delavski [in kmečki] razred je danes edini predstavnik velikega in častnega boja človeštva. Prihodnost zdaj pripada delavcem: tistim na poljih in tistim v tovarnah in mestih.« (Bakunin, 1985: 62)

Ti argumenti nas vrnejo k anarhistični tradiciji zagovora nasprotne moči in protikulture. Družbena struktura je sicer pomembna, a delovanje je ključno. Anarhisti in sindikalisti pri procesu preoblikovanja družbe poudarjajo osrednjo vlogo samoorganiziranja in idej o oblikovanju družbe. Če iz razrednega položaja posameznika izhaja vrsta osnovnih razrednih interesov, ki jih oblikuje njegov položaj v širšem sistemu razredne vladavine – in določa jasne parametre individualne zavesti in izbire – resnično angažirani posamezniki interpretirajo te interese in

delujejo na številne načine, včasih celo v nasprotju z njihovimi osnovnimi razrednimi interesi.

Če sta družbeni položaj in individualni pogled razmeroma skladna, potem obstaja tudi prostor za protislovja med njima. Bakunin (1971f: 100–101) je na primer ugotavljal, da je razlika med iracionalnimi predsodki ljudskih razredov in vladajočih razredov ta, »da predsodki množic izhajajo samo iz njihove nevednosti in so v popolnem nasprotju z njihovimi interesi, medtem ko predsodki buržoazije temeljijo prav na njihovih razrednih interesih in jih brani buržoazna znanost.« Ideje imajo svojo nereduktibilno logiko, po kateri ne moremo trditi, da razredi vedno delujejo enotno in da je enotnost ljudskega razreda v veliki meri rezultat boja za ideje, ne pa neizogibni rezultat kapitalističnega razvoja.

Zato so za Rockerja razredne delitve in razredni interesi dejstva. V vsaki »večji državi obstaja množica razlik: podnebnih, kulturnih, gospodarskih in splošnih družbenih«, »med velikimi mesti, visoko razvitimi industrijskimi regijami in odročnimi vasi in gorskimi dolinami, kamor je komaj bežno prodrlo sodobno življenje«. To se delno sklada z razredom, saj so se zaradi »razlik v gospodarskem interesu in intelektualnem življenju nacije spontano razvile drugačne navade in načini življenja pripadnikov različnih družbenih razredov« in »vsak družbeni sloj razvije svoje življenjske navade, v katere tujec težko prodre« (Rocker, 1978: 270–272, 260).

Rocker se sprašuje, katere »nacionalne navade in morala« bi lahko bile skupne »sodobnemu industrijskemu magnatu in navadnemu delavcu ... dami, obdani z vsem razkošjem, in kmečki gospodinji v šlezijških gorah ..., človeku iz 'milijonarske četrti' v Berlinu in rudarju v Porurju«? Razredi skorajda nimajo točke »intelektualnega stika«: delavci težko razumejo »povsem človeško« dimenzijo kapitalista, medtem ko je za kapitalista delavec »popolni tujec«, do katerega pogosto »odkriti kaže prezir« (ibid: 270–272; 260).

Obstajajo pa tudi globoki razdori med delavcem in kmetom, »oster antagonizem med mestom in podeželjem« in prepad med »intelektualnimi liderji države in veliko množico delovnega ljudstva«, kar velja tudi za tiste intelektualce, ki sodelujejo v ljudskih gibanjih (ibid). Tudi v posameznem razredu obstajajo številne delitve in širok spekter pogledov; delavec v objektivno povsem enakem položaju je lahko kristjan, musliman ali jud (ibid: 25). In medtem ko zavzamejo številni kapitalisti »mentalno držo« ukazovanja in »brutalno gospodovalnega duha«, nekateri podpirajo reformna gibanja, »za katera se ne odločajo« zaradi ekonomskih interesov –, na primer odprava monarhije in moči cerkve (ibid: 32, 40–41).

Teh razlik ni mogoče pojasniti zgolj z razrednim položajem, ker so ideje neodvisne spremenljivke, čeprav razredni sistem verjetno določa meje subjektivnosti. To pomeni, da vladajoči razredi niso monolitna skupina enako mislečih ali da nujno popolnoma razumejo lastne interese ali delujejo racionalno, da bi najbolj učinkovito zavarovali svoje interese. Bogati in vplivni se med seboj tudi prepirajo pri vprašanjih državljanstva, politike, načrtovanih reform, kakor tudi bojujejo v državljanskih vojnah. Prav tako delajo resne napake. Zato ni nikakršnega razloga, da bi v vseh teh pogledih obravnavali ljudske razrede drugače kot oblastniške.

Zato anarhisti, kot sta Bakunin in Rocker, zavračajo funkcionalistično dokazovanje, ki skupaj z rudimentarno razredno analizo postulira, da razredi vedno delujejo v soglasju s svojimi interesi, zaradi česar naj bi bila njihova dejanja vedno nekako v funkciji teh interesov. To je krožno sklepanje –, če kapitalisti, recimo, vedno delujejo v svojem interesu, verjetno ni dejanja, ki ga ne bi mogli razložiti v funkciji njihovih osnovnih interesov –, ki izhaja iz strukturnega pogleda na razredni sistem kot na avtomatizirani družbeni stroj, ne pa kot na družbo ljudi z vsemi svojimi nagnjenji, kompleksnostmi in pomanjkljivostmi.

Za zaključek: v smeri anarhistične družbene analize

V *Anarhističnem komunizmu* (1970a: 47) Kropotkin poudarja anarhistično zavezanost k skrbni družbeni analizi; »metoda anarhističnega misleca«, pravi, »se povsem razlikuje od uto-pistovega«, saj »se ne zateka k metafizičnim konceptom«, ampak »proučuje sedanjost in preteklo človeško družbo«. Anarhisti bi morali oblikovati niansirano in skrbno družbeno analizo, ki je empirično preverljiva in teoretično logična in ki bi zagotavljala temelj za družbeno preobrazbo.

Ali anarhistom in sindikalistom to uspeva? Na širšo anarhistično tradicijo sta močno vplivala tako Proudhon kot Marx, vendar je anarhizem storil vse, da se izogne determinizmu, teleološkim pogledom na zgodovino, ekonomskemu redukcionizmu in funkcionalistični perspektivi. Ključne elemente anarhistične družbene analize smo podali shematsko. Anarhistična analiza se v svoji najbolj sofisticirani obliki ukvarja z idejo, da je razred ključna značilnost sodobne družbe, zato mora biti razredna analiza ključ za razumevanje družbe. Obenem zelo resno obravnava ideje, motive in dejanja in zavrača monistične modele družbe.

Z zavrnitvijo ekonomskega determinizma in poudarjanjem pomena subjektivitete ta analiza ne nadomesti ene oblike determinizma z drugo. V svoji reakciji na marksizem so, na primer, modernisti sprejeli idealistično obliko determinizma, po kateri je realnost sestavljena iz diskurzov in besedil, ki določajo družbeni svet, a jih ni mogoče znanstveno preveriti, kajti vsaka oseba je ujeta v diskurz in zato v procesu raziskovanja in analize nujno reproducira diskurz. Postmodernisti so, tako kot Stirner, relativisti. Zanje je resnica stvar mnenja in najširše sprejeto oziroma uveljavljeno resnico vsilijo najvplivnejši ljudje. Anarhizem ne ubira te poti.

Ne da bi šli tako daleč kot Kropotkin (1970b: 150), ki je v svojih poznejših spisih optimistično trdil, da lahko družbo analiziramo z natančnostjo »eksaktnih naravoslovnih znanosti«, anarhisti zagovarjajo stališče, da je veljavnost teorije mogoče preveriti s subjektu zunanjo realnostjo. V anarhistični misli je torej prisotna precej sofisticirana družbeno analiza, ki družbenega sveta ne omeji na razred, razreda pa ne na ekonomijo in se izogiba tako strukturalizmu kakor idealizmu, a kljub temu vztraja, da je razred osrednjega pomena.

Zato se anarhisti in sindikalisti ne morejo zatekati v vero, da bo zgodovina samodejno ustvarila revolucijo. Prehod od razreda-v-sebi, ki obstaja objektivno z lastnimi interesi, vendar je neorganiziran, v razred-za-se, ki se organizira zato, da lahko izpelje svojo agendo in cilje, zahteva aktivizem in ideološko delo. Berkman v svoji razpravi o anarhizmu poudari, da dokler delavske množice ne zavrnejo »obstoječih institucij«, ki jih zatirajo, torej dokler ne spremenijo svojega mnenja, temeljna družbena sprememba ni mogoča (Berkman, 1964: 35–39). Ta sprememba zahteva prepoznanje ključnega Berkmanovega zastavka, in sicer, da »Ideja je Bistvo«. Ali drugače, možnost revolucionarnega razrednega boja se pojavi v samem značaju sodobne družbe, toda revolucionarno množično gibanje je treba graditi politično.

Prevedel: Tomaž Gregorc

Literatura

- AVRICH, PAUL (1967): *The Russian Anarchists*. Princeton NJ: Princeton University Press.
AVRICH, PAUL (1988): *Anarchist Portraits*. Princeton NJ: Princeton University Press.
BAKUNIN, MIKHAIL (1993): *The Capitalist System*. Champaign, IL: Libertarian Labor Review.

- BAKUNIN, MIKHAIL (1971a): The International and Karl Marx. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1971b): The Paris Commune and the Idea of the State. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1971c): Letter to La Liberté. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1971d): Got and the State. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1971e): Letters to a Frenchman on the Current Crisis. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1971f): The Policy of the International. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1980): On the Cooperative Movement. V *Bakunin on Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). Montréal: Black Rose.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1985): Three Letters to Swiss Members of the International. V *Mikhail Bakunin: from out of the Dustbin: Bakunin's Basic Writings, 1869–1871*, R. M. Cutler (ur.). Ann Arbor, MI: Ardis.
- BAKUNIN, MIKHAIL (1990): *Statism and Anarchy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BERKMAN, ALEXANDER (1964): *The ABC of Anarchism*. London: Freedom Press.
- BERKMAN, ALEXANDER (1989a): *What Is Communist Anarchism?* London: Phoenix Press.
- BERKMAN, ALEXANDER (1989b): *The Bolshevik Myth (Diary, 1920–1922), including the "Anti-Climax"*. London: Pluto Press.
- CRAPARO, SAVERIO (2005): *Anarchist Communists: A Question of Class, Studies for a Libertarian Alternative Series*. Fano, Italy: Federazione dei Comunisti Anarchici.
- BONANNO, ALFREDO M. (1976): *Anarchism and the National Liberation Struggle*, 2nd ed. London: Bratach Dubh.
- COMINTERN (1920/1971): Theses on the National and Colonial Question Adopted by the Second Comintern Congress. V *The Communist International, 1919–1943: Documents*, J. Degras (ur.). London: Frank Cass and Co.
- DIRLIK, ARIF (1991): *Anarchism in the Chinese Revolution*. Berkeley: University of California.
- DUBOFSKY, MELVYN (1987): *"Big Bill" Haywood*. Manchester: Manchester University Press.
- ELTZBACHER, PAUL (1969): *Anarchism: Elements of Anarchist Philosophy*. London: Freedom Press.
- ENGELS, FRIEDRICH (1917): *Socialism: Utopian and Scientific*. Chicago: Charles H. Kerr.
- ENGELS, FRIEDRICH in MARX, KARL (2009): *Komunistični manifest*. Ljubljana: Založba Sanje.
- FLEMING, MARIE (1979): *The Anarchist Way to Socialism: Elisee Reclus and Nineteenth-Century European Anarchism*. London: Croom Helm.
- FORMAN, MICHEL (1998): *Nationalism and the International Labor Movement: The Idea of the Nation in Socialist and Anarchist Theory*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- GALLEANI, LUIGI (1982): *The End of Anarchism?* Orkney, Scotland: Cienfuegos Press.
- GOLDMAN, EMMA (1923): *My Disillusionment in Russia*. New York: Doubleday, Page and Company;
- GOLDMAN, EMMA (1924/1977): The Failure of the Russian Revolution. V *The Anarchist Reader*, Woodcock (ur.). Glasgow: Fontana/Collins.
- GOLDMAN, EMMA (1938): *Trotsky Protests Too Much*. Dostopno na: <http://sunsite.berkeley.edu/Goldman/Writings/Essays/trotsky.html> (19. februar 2004).
- GOULDNER, ALVIN WARD (1980): *The Two Marxisms: The Contradiction and Anomalies in the Development*

- of Theory. Zv. 11. Houndmills, UK: Macmillan.
- GUÉRIN, DANIEL (1989): Marxism and Anarchism. V *For Anarchism: History, Theory and Practice*, D. Goodway. London: Routledge.
- GUILLAUME, JAMES (1971a): A Biographical Sketch [Bakunin]. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allan and Unwin.
- GUILLAUME, JAMES (1971b): On Building the New Social Order. V *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, S. Dolgoff (ur.). London: George Allen and Unwin.
- HAYEK, FRIEDRICH (1944): *The Road to Serfdom*. London: Routledge.
- HAYWOOD, WILLIAM in BOHM, ERNEST (1911): *Industrial Socialism*. Chicago: Charles H. Kerr.
- KENAFICK, KENNETH JOSEPH (1990): The Life of Bakunin. V *Marxism, Freedom, and the State*, K. J. Kenafick (ur.). London: Freedom Press.
- KROPOTKIN, PETER (1970a): Anarchist Communism: Its Basis and Principles. V *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets: A Collection of Writings by Peter Kropotkin*, R. N. Baldwin (ur.). New York: Dover Publications.
- KROPOTKIN, PETER (1970b): Modern Science and Anarchism. V *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets: A Collection of Writings by Peter Kropotkin*, R. N. Baldwin (ur.). New York: Dover Publications.
- KROPOTKIN, PETER (1970c): Letter to the Workers of Western Europe. V *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets: A Collection of Writings by Peter Kropotkin*, R. N. Baldwin (ur.). New York: Dover Publications.
- KROPOTKIN, PETER (1990): *The Conquest of Bread*. London: Elephant Editions.
- KUBO YUZURU (2005): On Class Struggle and the Daily Struggle. V *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas, Volume 1: From Anarchy to Anarchism, 300 CE to 1939*, R. Graham (ur.). Montréal: Black Rose.
- LENIN, VLADIMIR ILIČ (1905/1975): Two Tactics of Social-Democracy in the Democratic Revolution. V *Selected Works in Three Volumes*, V. I. Lenin (ur.). Moscow: Progress Publishers.
- LENIN, VLADIMIR ILIČ (1902/1975): What Is to Be Done? Burning Questions of Our Movement. V *Selected Works in Three Volumes*, V. I. Lenin (ur.). Moscow: Progress Publishers.
- LENIN, VLADIMIR ILIČ (1918/1975): The Immediate Tasks of the Soviet Government. V *Selected Works in Three Volumes*, V. I. Lenin (ur.). Moscow: Progress Publishers.
- LENIN, VLADIMIR ILIČ (1917/1975): The State and Revolution. V *Selected Works in Three Volumes*, V. I. Lenin (ur.). Moscow: Progress Publishers.
- MAGÓN, FLORES (1914): Sin Jefes. *Regeneración*, 21. marec.
- MBAH, SAM and IGARIWEY, I. E. (1997): *African Anarchism: The History of a Movement*. Tucson, AZ: See Sharp Press.
- MALATESTA, ERRICO (1965): *Errico Malatesta: His Life and Ideas*, V. Richards (ur.). London: Freedom Press.
- MALATESTA, ERRICO (1977): Syndicalism: An Anarchist Critique. V *The Anarchist Reader*, G. Woodcock (ur.). Glasgow: Fontana/Collins.
- MALATESTA, ERRICO (1981): *Fra Contadini: A Dialogue on Anarchy*. London: Bratach Dubh.
- MAO TSETUNG (1990): The Chinese Revolution and the Chinese Communist Party. V *Revolutionary Thought in the Twentieth Century*, B. Turok (ur.). Johannesburg: Institute for African Alternatives.
- MAO TSETUNG (1971a): On the People's Democratic Dictatorship. V *Selected Readings from the Works of Mao Tsetung*, Editorial Committee for Selected Readings from the Works of Mao Tsetung (ur.). Peking: Foreign Languages Press.
- MAO TSETUNG (1971b): On the Correct Handling of Contradictions among the People. V *Selected Readings from the Works of Mao Tsetung*, Editorial Committee for Selected Readings from the Works of Mao Tsetung (ur.). Peking: Foreign Languages Press.

- MARSHALL, PETER (1994): *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*. London: Fontana Press.
- MARX, KARL (1922): *The Gotha Programme*. New York: Socialist Labour Party.
- MARX, KARL (1971): *A Contribution to the Critique of Political Economy*. London: Lawrence and Wishart.
- MAXIMOFF, GREGORI P. (1979): *The Guillotine at Work: Twenty Years of Terror in Russia: The Leninist Counter Revolution*. Orkney, Scotland: Cienfuegos Press.
- MAXIMOFF, GREGORI P. (1985): *The Programme of Anarcho-syndicalism*. Sydney: Monty Miller.
- MAXIMOFF, GEORGI P. [M. Sergven, psevd.] (1973): *Paths of Revolution*. V *The Anarchists in the Russian Revolution*, P. Avrich (ur.). London: Thames and Hudson.
- MEHRING, FRANZ (1951): *Karl Marx: The Story of His Life*. London: George Allen and Unwin.
- MISES, LUDWIG von (1981): *Socialism*. Indianapolis, IN: Liberty Classics.
- NETTLAU, MAX (1988): *A Short History of Anarchism*. London: Freedom Press.
- PENGAM, ALAIN (1987): *Anarcho-Communism*. V *Non-Market Socialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, M. Rubel and J. Crump (ur.). Basingstoke, UK: Macmillan.
- PHILIPS MORGAN P. (1997): *The Russian Class Struggle: Bolshevik Syndicalism Leading*. V *Dispatches from the Revolution: Russia, 1916–1918: Morgan Price Philips*, T. Rose (ur.). London: Pluto Press.
- POSSONY, STEFAN (1954): *Introduction to Communist Manifesto*. Chicago: Henry Regener Company.
- RICHARDS, VERNON. (ur.) (1965): *Errico Malatesta: His Life and Ideas*. London: Freedom Press.
- ROCKER, RUDOLF (1981): *Marxism and Anarchism*. V *The Poverty of Statism: Anarchism versus Marxism*, A. Meltzer (ur.). Orkney, Scotland: Cienfuegos Press, 1981), 79–83.
- ROCKER, RUDOLF (1978): *Nationalism and Culture*. Saint Paul, MN: Michael E. Coughlin.
- SETH, SANJAY (1995): *Marxist Theory and Nationalist Politics: The Case of India*. New Delhi: Sage.
- STALIN, JOSIP (1972): *Economic Problems of Socialism in the USSR*. Beijing: Foreign Languages Press.
- STEENSON, GARY P. (1991): *Karl Kautsky, 1854–1938: Marxism in the Classical Years*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- TROTSKY, LEON (1975): *Writings of Leon Trotsky: 1936–1937*. New York: Pathfinder Press.
- TROTSKY, LEON (1967): *The Revolution Betrayed*. London: New Park.
- VOLINE (1990): *The Unknown Revolution, 1917–1921*. Montréal: Black Rose.
- WARREN, BILL (1980): *Imperialism: Pioneer of Capitalism*. London: Verso.